

הזיקה האידיאולוגית-חינוכית לברית-המועצות כגורם בפילוג הקיבוץ המאוחד

מפלגת הפועלים המאוחדת (להלן: מפ"ם) הוקמה בינואר 1948. מפלגה זו כללה את הנהגת הקיבוץ המאוחד, התנועה הקיבוצית הגדולה בישראל דאז, ואת רוב חבריה, ואת התנועה הקיבוצית השמאלית, הקיבוץ הארצי – השומר הצעיר. דחיקתה המהירה של מפ"ם בכלל, ושל הנהגת הקיבוץ המאוחד בפרט, לאחר מלחמת העצמאות מעמדות השפעה בהן החזיקו בפיקוד הצבאי ובממשלה, החישו את תהליכי ההשמאלה והזיקה של מפ"ם לברית-המועצות. תהליכים אלו החלו עוד במהלך מלחמת העצמאות. פיטורי ישראל גלילי, ראש המפקדה הארצית של ההגנה, פירוק מטה הפלמ"ח, החלק הוותיק בצבא, שרוב מפקדיו נטו למפ"ם, וקיפוח מפ"ם בנציגויות הדיפלומטיות נחשב כביטוי למדיניות חוץ פרו מערבית של מפא"י. תגובתה של מפ"ם היתה תערוכת של אופוזיציוניות והשמאלה שהזינו זו את זו.

במהלך המלחמה היתה מפ"ם בקואליציה הממשלתית, אך יצאה לאופוזיציה לאחר הבחירות לכנסת הראשונה, בראשית 1949.¹ כמו ההחלטה על סילוקו של גלילי ופירוק הפלמ"ח, היתה גם הפעם היוזמה של בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הבטחון של ישראל. האופן שבו ניהל את המשא-ומתן להקמת הקואליציה הממשלתית היתה אחד הגורמים לאי כניסתה של מפ"ם לממשלה שקמה לאחר הבחירות. "נוכל בלעדיתכם", אמר.² היו בהנהגת מפא"י מי שניסו לאפשר את

1. ז. צור, משותפות לאופוזיציה, אפעל, ינואר 1983, עמ' 6-10; י. גוטמן, י. דרור, משטר מדינת ישראל, ירושלים 1966, עמ' 114.
2. דו"ח ופרוטוקולים של משא-ומתן בין מפא"י למפ"ם, פברואר-מרץ 1949, ארכיון הקיבוץ המאוחד (להלן: אק"מ), 15/ציולינג (להלן: מו"מ מפא"י-מפ"ם). ראה דברי בן-גוריון, ועידת ההסתדרות השביעית, תל אביב 1949 (להלן: ועידת ההסתדרות השביעית), עמ' 321-322. וכמו כן: מ. יערי בוועדה הפוליטית של מפ"ם, ארכיון הקיבוץ הארצי (להלן: אהקבה"א) 90/66 (להלן: ישיבות הוועדה הפוליטית של מפ"ם); ז. אהרונוביץ, מזכירות מפא"י, ארכיון מפא"י, בית ברל (להלן: אב"ב), 24/49 (להלן: ישיבות מזכירות מפא"י), 1.3.49; מ. חסקלברג, "אתכם או בלעדיתכם", הפועל הצעיר, 28.6.49; ה. ברגר, "מפלגת המעמד", מולד, פברואר 1949, עמ' 277-280; יערי בכנסת, 8.3.49, דברי הכנסת, ב (להלן: דברי הכנסת), עמ' 63.

כניסתה של מפ"ם לממשלה, אך נכנעו, כמו בעניינים אחרים, לבן־גוריון. הנהגת מפא"י הסכינה, למשל, עם העובדה שבן־גוריון דן על קווי היסוד של הממשלה עם הדתיים, אולם סירב לדון עליהם עם מפ"ם. בעיני רבים במפא"י הכשירו הניגודים הקשים בין שתי מפלגות הפועלים בשטח מדיניות החוץ והבטחון את סירובו של בן־גוריון לדון – ובוודאי להתפשר – עם מפלגת הפלמ"ח הפרו־סובייטית.³

בראשית 1949 נידון בכנסת המלווה האמריקני לישראל ומפ"ם נמנעה בהצבעה על אישורה.⁴ בין הנימוקים שנשמעו במרס 1949, להסביר את אי כניסתה של מפ"ם לקואליציה, תפסה האוריינטציה של מפ"ם כלפי ברית־המועצות מקום נכבד. הכרזתו של אחד ממנהיגי הקיבוץ הארצי, יעקב חזן, כי ברית־המועצות הינה "מולדת שנייה",⁵ סייעה לביצורה של תדמית פרו־סובייטית קנאית למפ"ם.

יצחק טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד צידד עם סיום מלחמת העצמאות, הן בכניסה לממשלה והן בקבלת המלווה האמריקני, שמפ"ם התנגדה להם.⁶ טבנקין הודאג מה"שנאה" בין מפא"י למפ"ם,⁷ בעוד שבתוך מפ"ם הלך והתגבש השומר הצעיר כסיעת רוב המתנגדת לשותפות בממשלה.⁸ ברור היה לטבנקין וחבריו כי מפ"ם לא תהיה שותפה בתהליך החשוב והקשה של קליטת העליה ההמונית, כלפי פנים, ואילו כלפי חוץ תפגין את "הציפייה לצבא האדום".⁹ יתר על כן, הסתבר לו שבתוך המפלגה הושפעו גם חברי הקיבוץ המאוחד, במיוחד הצעירים

3. מו"מ מפא"י-מפ"ם, ובמיוחד דברי ז. אהרונוביץ, שם; מ. בנטוב, ימים מספרים, תל אביב 1984 (להלן: בנטוב), עמ' 115; י. גלר בראיון, אק"מ, תיעוד בעל־פה, קלטת ז' (ללא תאריך); דברי א. הרצפלד, דברי הכנסת, 9.3.49, עמ' 111.
4. ד. בן־גוריון, מדינת ישראל המחדשת, תל אביב 1969, עמ' 378; ח. גבתי, 100 שנות התיישבות, תל אביב 1981, עמ' 42; דברי הכנסת, עמ' 169; ב. רפפור, ללא הרף, תל אביב 1975, עמ' 85-94; וכן Y. Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, New Brunswick, U.S.A. and London 1980, p. 207 (להלן: רואי).
5. דברי חזן בישיבת הכנסת מ-10.3.49, דברי הכנסת, עמ' 125.
6. מרחב, פרקים בתולדות תנועת הפועלים בארץ־ישראל, תל אביב 1967, עמ' 151; י. גלר בראיון למוגלי, 11.12.81-27.7.81, אק"מ, תיעוד בעל־פה (להלן: גלר בראיון למוגלי); נ. פלד במועצת מפ"ם השנייה, 2.3.49, אהקה"א, 1/69/90; השווה עמדתו של א. ציזלינג ביחס למלווה כשהיה שר החקלאות, ישיבות הממשלה הזמנית מ-24 ומ-26 בינואר 1949 (וכן 28.2.49, 6.3.49, אק"מ, 15/ציזלינג 1/9/9) עם עמדתה של ברית־המועצות, עלון סקר של משרד החוץ הישראלי, 2.3.49, אק"מ, 15/ציזלינג, 12/81; ז. צור התנגד לשלילת המלווה בכנס חברים, 19.7.49, ארכיון אפקים.
7. פנקס טבנקין מ-31.1.49, אק"מ, 15/טבנקין (להלן: פנקס טבנקין); השווה, הפועל הצעיר, 30.1.49, 8.3.49, 20.9.49.
8. דברי גלילי, הוועדה המדינית של מפ"ם, אק"מ, 13/י"א/1 (להלן: ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם), 1.3.49; דברי אהרונוביץ, 1.3.49, מזכירות מפא"י, אב"ב, 24/49.
9. רשימות ללא תאריך בכתב־ידו של גלילי, אק"מ, 15/גלילי.

שבהם, מהמנהיג השמאלי הכאריזמטי במפ"ם, משה סנה, והתקרבו, מעצם היותם במפלגה אחת וקוראיו של עיתון יומי אחד, לשומר הצעיר. בעוד שהזיקה של הנהגת הקיבוץ המאוחד ושל רבים מחבריו לברית-המועצות היתה עד כה אידיאולוגית-חינוכית בעיקרה, הסתגלו עתה רבים מהם, ובמיוחד הנוער, לזיקה פוליטית-מפלגתית של מפ"ם אל "עולם המהפכה", כלומר אל הגוש המזרחי.¹⁰

א. השאלה הערבית כגורם מכריע בהתלכדותו של השומר הצעיר לחטיבה

בראשית 1949 נכללה במצע מפ"ם לכנסת הראשונה הנוסחה של מדינה ערבית עצמאית, למורת רוחה של הנהגת הקיבוץ המאוחד (ואילו הצעותיהם של חברי השומר הצעיר להכניס ערבים כחברים למפ"ם נדחו בינתיים).¹¹ חילוקי הדעות ביחס להקמתה של מדינה ערבית עצמאית התבלטו דווקא כאשר הציגה המפלגה את התנגדותה לחתימת הסכם שביתת הנשק עם עבדאללה מלך ירדן באפריל 1949. שני מרכיביה של מפ"ם התנגדו להסכמתה של ישראל לשלטון עבדאללה בחלקים מארץ-ישראל המערבית.¹² אולם טבנקין הציג שצה"ל יכבוש את הגדה המערבית, ואילו רוב אנשי השומר הצעיר התנגד לכך. אמנם אנשי השומר הצעיר סברו שברית-המועצות נוטה לתמוך בכיבוש כזה, ואף היו שהציעו כי צה"ל יכבוש את כל ארץ-ישראל המערבית על מנת להקים שם מדינה ערבית עצמאית, אלא שגם הרוב וגם המיעוט תמכו בעצמאות ערבית בארץ-ישראל, ואילו ראשי הקיבוץ המאוחד ראו באוטונומיה לערבים בארץ-ישראל השלמה הרכיב הבסיס האידיאולוגי של תנועתם.¹³

ויכוח זה לא נבע ממחלוקת אידיאולוגית על הזיקה לברית-המועצות. הצעתה של הנהגת הקיבוץ המאוחד לכיבוש הגדה המערבית נוסחה במונחים קומוניסטיים: שחרורם של הערבים בשטחים אלה מ"שיעבודם" לעבדאל-לה, בובת האימפריאליזם המערבי. הנהגת הקיבוץ המאוחד גם היתה מוכנה

10. עדותו של י. עובד, 27.12.82, אפעל.

11. הצעת מפ"ם בוועד הפועל הציוני, 31.8.48 בערב, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ), S5/234; ישיבות הוועדה הפוליטית, אק"מ, 13/3א (להלן: ישיבות הוועדה הפוליטית), 23-30.12.48; מצע מפ"ם לאסיפה המכוננת, על המשמר, 14.1.49.

12. בישיבת הכנסת, 4.4.49, דברי הכנסת, עמ' 289-292. והשווה ישיבת ועדת החוץ, 28.3.50, אק"מ, 15/בן-אהרון (להלן: ישיבות ועדת החוץ); מזכירות מפ"ם, אק"מ, 13/1 (להלן: מזכירות מפ"ם); חזן בוועד הפועל של הקיבוץ הארצי, האקבה"א, 5/10/5 (להלן: ישיבות הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי), 9.9.48.

13. דברי בן-אהרון, 4.4.49, דברי הכנסת, עמ' 292; ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 14.6.49; מ. וילנר בכנסת, דברי הכנסת, עמ' 297. דברי טבנקין, שיחת חברים לקראת ועידת הקיבוץ המאוחד, אק"מ, 8/4.

ללמוד מתכסיסי המעצמה הקומוניסטית. תכניתם המשותפת של ר. כהן וטבנקין, שהיתה לתכניתה הקבועה של הנהגת הקיבוץ המאוחד, הניחה שלא יחתם הסכם שלום עם הערבים. שביתת הנשק תשאיר את מעמדם של השטחים הערביים בארץ-ישראל המערבית בלתי מוגדר, וכאשר יתקיפו הערבים את ישראל או יאימו עליה, תשתמש זו בהזדמנות לכבוש את השטחים. ר. כהן מצא דמיון בין תכניתו שלו לתכניתו של "מחנה השלום" ושל הקומאינפורם בראשותו של סטאלין: "הוא מדבר על שלום שיוכל להיות משטר קומוניסטי על יד משטר קפיטליסטי. הוא רוצה בשלום ובצבירת כוחות. כשיתנפלו הוא יכה. כעת צבירת כוחות."¹⁴

מושג ה"שלום" הקומאינפורמי שימש היטב את האידיאולוגיה של ארץ-ישראל השלמה.¹⁵ לעומת זאת לא קיבלה הנהגת הקיבוץ המאוחד אותם עקרונות קומוניסטיים שנראו לה בלתי מועילים להנחיית המדיניות כלפי הערבים. היא כללה בשטח המיועד למדינה יהודית גם את עבר הירדן המזרחי, והתנגדה אף לרעיון להעניק אוטונומיה לערבים שיימצאו במדינה היהודית המורחבת. מנהיגי הקיבוץ המאוחד טענו כי גם אם אין הקומוניזם נוהג למנוע מציבור לאומי אוטונומיה טריטוריאלית, מוצדק ומוסרי למנוע זאת מהערבים בארץ-ישראל.¹⁶ המחלוקת עם השומר הצעיר ביחס לבעיה הערבית היתה כוללת.¹⁷ לשומר הצעיר השתייכו חברים ערבים שמחויבותו אליהם גדלה דווקא בימי המלחמה,¹⁸ והוא דרש את כניסתם למפלגה המאוחדת. את סיעת אחדות העבודה, שבראשה עמדה הנהגת הקיבוץ המאוחד, ניסה להרגיע בטענה שמספר הערבים במפלגה יהיה מועט. אחדות העבודה לא התפתתה. היא הציעה הקמתה של מפלגה ערבית מקבילה למפ"ם. שני הצדדים הסתמכו על הסובייטים לאישוש טענותיהם.¹⁹ סנה הדגיש את הקשר בין קבלת הערבים למפלגה לבין

14. בפגישה של יום 19.1.50, אק"מ, 13/א"א/17: וראה גם טבנקין בנוער העובד (ללא תאריך), אק"מ, 25/א/9/1.
15. ה. קיסנינג'ר, נשק גרעיני ומדיניות חוץ, תל אביב 1974, פרק 4.
16. פנקס טבנקין, 19:1.50: "לו היינו כובשים את הרכס? מדוע לא כבשנו? מפני זה מת נמרוד" (בנו של ל. לויטה, שנהרג ב-14.12.49).
17. מרכז מפ"ם, 19.7.50, אק"מ, 13/3. חזן תמה על הבטחון של ר. כהן וגלילי, שהערבים יתקפו: "מה יחייב את הערבים לעשות מלחמה? רק התגרות שלנו". והוסיף: "המלחמה נהפכה לדבר טוב ועוד יכולה ליהפך לתקווה" (שם). וראה גם יוסי אמיתי, אחוות עמים במבחן, תל אביב 1988.
18. לטענתו של א. הראל הבריחו קצינים ממפ"ם לאחר מלחמת העצמאות ערבים אל תוך המדינה. על המשמר, 25.1.85.
19. דברי יודין, 18.8.49, ובר-יהודה, 28.8.49, ישיבות הוועדה הפוליטית: י. ישי, סיעתיות בתנועת העבודה, עבודת דוקטורט, ירושלים 1976 (להלן: ישי), עמ' 73-85; מכתבי א. כהן לחברי הוועדה המדינית של מפ"ם, 14-15.7.49, אק"מ, 13/א"א/1; ישיבות מזכירות מפ"ם, 14.6.49; קונגרס הפועלים בנצרת לחברי מפ"ם ומק"י, 21.2.49, אהקהב"א, 1/13/90.

תקוות "ההשתלבות" הקרובה בקומאינפורם והסביר מדוע תקווה זו הפכה אקטואלית: סין הופכת לקומוניסטית ומה שנשאר זה בעצם רק הודו והמזרח התיכון. ברית-המועצות לוחצת מצפון על הגוש הזה ועל כן ההשתלבות "איננה עניין לימות המשיח. זאת אומרת, שתהיה מלחמה והצבא הסובייטי יגיע לשערי הארץ. ואז נטלגרף שאנחנו פה".

סנה סבור היה ששלוש העולם יתבסס על הכיבוש הסובייטי של כל אסיה, ולפיכך חתר להשיג למפ"ם מעמד של בת ברית לסובייטים כאן. "הכתובת היא מפ"ם", אמר. את הפיכתה של מפ"ם למפלגה יהודית-ערבית הגדיר כצעד המקרב אל ה"שער" של הקומאינפורם.²⁰ הנהגת הקיבוץ המאוחד ראתה את ההשתלבות בקומאינפורם, ובכלל זה את האיחוד עם הקומוניסטים הערבים והיהודים, כפרספקטיבה רחוקה מאוד.²¹ אולם גם בקרב הנהגת הקיבוץ הארצי היו היסוסים. יערי הסכים עם טבנקין ש"אין לחכות לצבא האדום כי אם להגשים בעצמנו", וחלק בזה על משה סנה. אמנם גם הוא הניח שעתידה של מפ"ם בקומאינפורם, אך התנגד לדחיקת הקץ.²² המחלוקת על האקטואליות של ההשתלבות במחנה הקומוניסטי חצתה את השומר הצעיר. מוקד המחלוקת בין הקיבוצים הארציים והסיעות במפ"ם היה היחס לערבים ולא דווקא הזיקה האידיאולוגית לברית-המועצות. אולם משנתגבש השומר הצעיר כסיעה בתחום הערבי, הצביעו חבריו כחטיבה ביתר הנושאים גם בניגוד לדעתם.

היחס לברית-המועצות לא חצץ בין השומר הצעיר לבין הקיבוץ המאוחד בתחום האידיאולוגי. עובדה היא שגם לאחר שביטא סנה בבירור את תפקידה של מפ"ם כסוכנת של הצבא האדום, לא חולל גילוי-לב זה תגובה חריפה מצדה של הנהגת הקיבוץ המאוחד. זו ראתה עצמה בת ברית אידיאולוגית לברית-המועצות ובמיוחד לאחר שנתחוללה בה תמורה אידיאולוגית בכיוון של הדגשת הלאומיות בצד הסוציאליזם. לדעתה של הנהגת הקיבוץ המאוחד ביטא השומר הצעיר את האידיאולוגיה הקומוניסטית של העבר, הנוטה לקוסמופוליטיות. הנהגת הקיבוץ המאוחד ראתה עצמה אפוא כמשתלבת במסע הרעיוני של ברית-המועצות נגד ה"קוסמופוליטיות". טבנקין השתמש במונח זה ממש בעת שבברית-המועצות התנהל המסע ה"אנטי קוסמופוליטי". הוא טען שהסיסמה צודקת. יש להתנגד גם לשוביניזם וגם לקוסמופוליטיות. בברית-המועצות חשבו שסיסמה זו יעילה נגד היהודים. בארץ חשב טבנקין, כנראה, שהיא יעילה נגד הערבים או נגד מי שדרשו זכויות מפליגות עבורם.²³

כאשר מונחים והשקפות מהארסנל של המרקסיזם-לניניזם, הקומאינפורם או

20. דברי סנה, מועצת מפ"ם, אק"מ, 2/13 (להלן: ישיבות מועצת מפ"ם), 27-29.11.49.

21. בן-אהרון, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 23.12.48; טבנקין, שם, 13.7.48.

22. יערי, ישיבות מועצת מפ"ם, 27-29.11.49.

23. דברי טבנקין, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 18.8.49; רואי, עמ' 319-324; יומן

לויטה, אק"מ: 15/לויטה (להלן: יומן לויטה), 25.4.49.

ברית-המועצות נמצאו יעילים לחנך בעזרתם להשקפותיה הציוניות של הנהגת הקיבוץ המאוחד, היא השתמשה בהם ללא רתיעה. בניגוד לכך לא נטתה הנהגת הקיבוץ המאוחד להתחשב בעמדותיה של ברית-המועצות בתחומים אחרים כמו למשל כשהכריזו בן-גוריון על ירושלים כבירת ישראל בדצמבר 1949. במועצת מפ"ם, שנערכה בפתח-תקווה במרס 1950, התנגד הרוב בתוכה, בהנהגת השומר הצעיר וסנה, לכניסה לקואליציה; סיעת המיעוט, אחדות העבודה, בהנהגת הקיבוץ המאוחד תמכה בכניסה לממשלה. בהנהגת הקיבוץ המאוחד הסבירו את עמדת השומר הצעיר בכך שהוא אינו יכול לנקוט צעד נוסף המנוגד להשקפתה המפורשת של ברית-המועצות.²⁴

ב. גיבושה של מפ"ם כאופוזיציה שמאלית

תחילה דומה היה לרבים בהנהגת מפא"י שכניסתה של מפ"ם לקואליציה היתה אפשרית, לו הסכים בן-גוריון להצעותיה בדבר שיתוף חבריה בפקוד ובהנהלת ענייני הביטחון. חברים בהנהגת מפא"י הודו שמפקדי מפ"ם טוהרו באורח מסיבי מדי מתוך הצבא, ושהעניין מצדיק הסדר בין שתי המפלגות. אך בן-גוריון, שניהל את ענייני הביטחון לא כנציג מפא"י אלא כנציג העם, לא התחשב גם בדעתם של כמה מחברי מפלגתו שרצו להקל על מפ"ם את החזרה לקואליציה.²⁵ למרות שהנהגת הקיבוץ המאוחד היתה הנפגעת העיקרית מאי-שיתופה של מפ"ם בענייני הביטחון, תמכה דווקא היא בכניסה לקואליציה. השומר הצעיר, סנה וחלק קטן מסיעת הקיבוץ המאוחד התנגדו. פרוטוקול המשא-ומתן שהתנהל אז בין מפ"ם ומפא"י על הכניסה לממשלה נושא אופי של סמינריון אידיאולוגי על הקומוניזם העולמי וברית-המועצות. משה שרת הסביר את סירובה של מפא"י להקים חזית פועלים עם מפ"ם בתהום האידיאולוגית והמדינית הכרויה ביניהן.²⁶ הנהגת מפא"י הטיחה בחברי מפ"ם האשמות בדבר הזדהותם עם ברית-המועצות ועם מסעי התעמולה למען ה"שלום", ובדבר קשריהם עם הצירות הסובייטית אשר מחשידים אותם באי נאמנות למדינה.²⁷ דבריהם של

24. רואי, עמ' 281, 453; מ. שרת, 31.12.49, בן-גוריון, 12.12.49, ישיבות מזכירות מפא"י; ש. נקדימון, "ירושלים מבינאום לבירת ישראל", ידיעות אחרונות, 13.12.79; יומן בן-גוריון, 14.12.49, המכון למורשת בן-גוריון; דברי ציולינג בפגישת אחדות-העבודה, 16.3.50, אק"מ, 17/1/13; ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 5.12.49; דברי בן-אהרון בוועדת החוץ ובכנסת, דברי הכנסת, ב, עמ' 282-293; פנקס טבנקין, 13.12.49; דברי ארם לוועדה המדינית ולמערכת על המשמר מ-11.12.49, אק"מ, 15/גלילי.
25. ישיבות מזכירות מפא"י עם הסיעה בכנסת, 3.1.50, 12.3.50, אב"ב, 11/1/2; ראה, למשל, דברי חזן במועצת מפ"ם בפתח-תקווה, 5-6.3.50, אק"מ, 3/1/13.
26. במשא ומתן בין מפא"י למפ"ם, אב"ב, מיכל/משא ומתן (להלן: מיכל/משא ומתן), 20.10.49.
27. 3.11.49, שם; ודברי לוביאניקר, 8.11.49, שם; פנקס טבנקין, 10.11.49.

חברי מפ"ם המחישו גם הם את המרחק בין שתי המפלגות.²⁸ המשאומתן על הקואליציה בסוף 1949 ובראשית 1950 נערך על רקע לא נוח של "המלחמה הקרה". בסוף 1949 נאם בן-גוריון נאום בלתי דיפלומטי כלפי רומניה ושרת החוץ שלה, היהודיה, אנה פאוקר. מפ"ם טענה שנאום זה מכשיל את העלייה מרומניה. בראשית 1950 הצהיר הנרי מורגנטאו, לאחר ביקור אצל בן-גוריון, שישאל הינה משענת אנטי-קומוניסטית.²⁹ אוירת המלחמה הקרה סייעה לשמאל בקיבוץ הארצי להדוף את האשמות הימין כלפיו בהשמאלת מפ"ם. אליעזר פראי, שהקנה לעצמו קודם לכן תדמית של מי שנאבק במק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית),³⁰ הואשם עתה, יחד עם חבריו מהשמאל בקיבוץ הארצי ב"הכנות אידיאולוגיות" לקבלת פני הצבא האדום בארץ. אלה האשימו את הימין בקיבוץ הארצי ב"סטייה טבנקינית". לימין בקיבוץ הארצי היו סיבות לדאגה. ביוני 1949 עזבו 28 חברים מקיבוץ זיקים של השומר הצעיר את קיבוצם והקימו קיבוץ קומוניסטי בשם זיקי פלדה.³¹ צעדים כגון אלה הגבירו את כוחו של השמאל בקיבוץ הארצי ואת סכנת הפילוג בקיבוץ הארצי. החשש מפילוג על רקע התחזקות השמאל בקיבוץ הארצי כפה על הימין להתכחש לדעות עצמו ולוותר. כך, באורח פרדוקסלי, הביא דווקא הפער בדעות בין הימין והשמאל בקיבוץ הארצי לליכודו הארגוני של השומר הצעיר כסיעה בהצבעה במועצת מפ"ם בפתחת-קווה.

הנהגת הקיבוץ המאוחד, שהיתה מפוצלת בשאלת הכניסה לממשלה, נדהמה לנוכח האחדות שהפגין השומר הצעיר כלפי חוץ. חברי השומר הצעיר שתמכו בכניסה לקואליציה לא רק הצביעו בניגוד לדעת עצמם, אלא גם התבטאו בהתאם.³² התלכדות השומר הצעיר כולו מאחורי עמדות שמאליות העניקה לסנה

28. 8.11.49, מיכל/משא ומתן.

29. סיעת מפ"ם בכנסת, 24.1.50, אק"מ, 15/בן-אהרון. יומן המזכירות, מס' 13, ינואר 1950, אק"מ, 13/י'; ישיבות מזכירות מפא"י, 17.11.49-10: הדור, 17.9.50; דברי גלילי בעניין מכתב שנוסח, ללא השתתפות, ממפ"ם למפלגה הקומוניסטית הרומנית, אק"מ, 15/גלילי; סנה למ. זינגר (ללא תאריך), שם, 15/זינגר; שרת בוועדת חוץ, 22.3.50, אק"מ, 15/בן-אהרון.

30. א. פראי, "צינינות וסוציאליזם", על המשמר, 18.11.49.

31. גילוי דעת של הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי, על המשמר, 16.6.49; י. פטיש, "הקיבוץ בעיני מק"י", הדים, מאי 1951; ד. בן נחום, "ההיסטוריה אמנם תמיד צעירה", חותם, 4.6.82.

32. א. פרי למאיר וחזן, 5.2.50, ארכיון פרי; מזכירות הקיבוץ הארצי, 19.2.50, אהקבה"א, 5/5; ז. צור, משותפות לאופוזיציה, עמ' 14-15; כינוס חברים ממפ"ם, אק"מ, 13/י"א/17 (להלן: כינוס חברים), 9.2.50; פתק של א. ציולינג, אק"מ, 15/גלילי. בוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בהזרע, 19.3.50 (ישיבות הוועד הפועל של הקבה"א), סיפר חזן כיצד ביקש מא. פרי לרכך את ההחלטה כדי שאחדות העבודה תוכל לבלוע אותה. פרי ענה: "אינני מוטרב איתך" וחזן קיבל זאת. הנהגת הקיבוץ המאוחד התפלגה בהצבעה. כמו כן ראה, הבוקר, 3.3.50; הצופה, 8.3.50.

את האפשרות להציג את השקפותיו שלו כעמדותיה של מפ"ם.³³ אין פלא כי בהנהגת הקיבוץ המאוחד חשו שסנה מכתוב למפ"ם את השקפותיו³⁴ ומכפיף את מפ"ם לתכתיבי הקומאינפורם.³⁵

ג. הפרידה ממפא"י ושיתוף-הפעולה עם תנועות קומוניסטיות בעולם (1950-1949)

ב-1949 התקיים בהסתדרות הכללית ויכוח בדבר פרישה מהאינטרנציונל המקצועי. הוויכוח עלה בעקבות פרישתם של האיגודים המקצועיים האנגלו-סכסיים. אולם הרקע לוויכוח היה מורכב יותר. הקיבוצים של שני הזרמים הקיבוציים הארציים השתתפו בבניית הארץ, בחקלאות ובתעשייה, ובו בזמן עודדה מפ"ם שביתות של פועלים בעיר ללא אישור ההסתדרות, וחתרה תחת סמכותה של ההסתדרות. בעוד קיבוצי מפ"ם נהנים מכספי המלווה האמריקני, הצביעה מפ"ם בכנסת נגד המלווה, או נמנעה. ההתנגדות למלווה באה בשם המאבק ב"שיעבוד" לדולר האמריקני, כלומר לתכניות הסיוע האמריקני.³⁶ גם מפא"י לא מיהרה לצאת מהאינטרנציונל המקצועי, למרות שנשלט במידה מרעצת על-ידי הגוש המזרחי, ולא מיהרה להיכנס לאינטרנציונל המערבי שהוקם. היא החליטה שההסתדרות תשלח משקיפים לשני הארגונים.³⁷ כך ניסתה מפא"י לשמור על מדיניות נייטרלית,³⁸ ולהתנגד לסיווגה כמפלגה

33. מכתב ארם לוועדה המדינית ותשובת בנטוב, 15.1.50, ודורמן לחברי הוועדה המדינית, 16.4.50, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם; דברי בנקובר לחברים, 4.1.50, אק"מ, 15/ברי"הוועדה/מפ"ם; מערכת על המשמר למ. זינגר, 2.3.50, אק"מ, 15/זינגר/7.1.
34. דברי ר. כהן וטבנקין, כינוס חברים (9.2.50).
35. הדור, 22.2.50; הבוקר, 22.2.50; פגישת חברים ב"בט", 16.3.50, אק"מ, 13/י"א/17.1.
36. על "סעיף 4" ראה D. Acheson, *Present at the Creation*, New York 1970. pp. 350-351. על ההתנגדות הקומוניסטית לתכנית מרשל השווה M. Feis, *From Trust to Terror*, New York 1970, pp. 260-264; קלוד, תכנית מרשל, מרחביה 1949 (להלן: קלוד); וכן ז. אוקסמן, "יומן אמריקאי", בטרם, פברואר 1949, עמ' 10-12. כמו כן השווה דיון בוועדת המשק של הקיבוץ המאוחד, 14.12.49, אק"מ, 2 משק/6/47; דברי סנה, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 17.11.49; ל. קנטור, ללא משוא פנים, תל אביב 1977, עמ' 68-71; ישי, עמ' 145.
37. ישיבות מזכירות מפא"י, 17.5.49.
38. U. Bialer, "Our Place in the World" – *Mapai and Israel's Foreign Policy Orientation 1947-1952*, Jerusalem 1981, p. 43 (להלן: ביאלר); א. לבבי לשרת, 3.8.49, גנוז המדינה (להלן: ג"מ), 2408/9; ישיבות מזכירות מפא"י, 30.6.49 ו-7.7.49; א. לבנה לו. ארון, ארכיון יזרעאלי, קיבוץ אפיקים; מ. זינגר לו. דניאל, 4.7.49, אק"מ, 15/3/זינגר/15.

"רפורמיסטית"³⁹. אבל האווירה בין שתי המפלגות היתה אווירת המלחמה הקרה. ב-1949, כשנודע בעת הוועידה השביעית של ההסתדרות ששנחאי נכבשה על-ידי הצבא הקומוניסטי הסיני, הציעה מפ"ם לשלוח בשם ההסתדרות ברכה. היושב ראש ממפא"י הציע להעביר את ההצעה לוועדה המתמדת של הוועידה. בתגובה למה שראו כאדישות כלפי נצחון הפועלים בסין, קרא אחד ממנהיגי הקיבוץ המאוחד ומנציגי מפ"ם: "שמחת פועלים אינה טעונה שהייה – היא פורצת מאליה". אז קמו חברי מפ"ם ממקומם ושרו את האינטרנציונל, אל מול חברי מפא"י שנסארו לשבת בכסאותיהם דוממים.⁴⁰

מפ"ם על שני אגפיה התנגדה לכל קשר של ההסתדרות עם הסוציאליזם המערבי. מנהיגי השומר הצעיר הבהירו שבברית-המועצות אין צורך בדמוקרטיה, כי אין שם ניגודי מעמדות, והצהירו על "נאמנות" לרוסיה הסובייטית, נאמנות שאיננה מותנה ביחסה של ברית-המועצות לישראל. ואילו בן-אהרון, ממנהיגי הקיבוץ-המאוחד, כינה את האינטרנציונל המקצועי המערבי ה"סוציאלינפורם של בוויין".⁴¹ ובכל זאת לא חל פילוג בהסתדרות לאחר שמפא"י הכריעה סופית על יציאה מהאינטרנציונל המקצועי הפרו-קומוניסטי.⁴² במקביל להתלבטות מפא"י ביחס ליציאה מהאינטרנציונל שקלה מפא"י לצאת גם מ"הליגה לידידות עם ברית-המועצות". הליגה עוררה את סלידתה ממה שנחשב בעיניה כהשמצות נגד מדינת ישראל בפני ברית-המועצות. אולם, היא חששה שמה תגרום יציאתה מהליגה להרעת הקשרים עם יהודי ברית-המועצות, ובמקצת חששה גם לתגובת חלק מהנוער של המפלגה שאהד את ברית-המועצות.⁴³ פעיליה של מפ"ם בליגה תכננו את כיבושה באמצעות הנהגת בחירות אישיות בארגון זה. המהלך שימש עילה לפרישת מפא"י מהארגון. גם הנהגת הקיבוץ המאוחד לא התלהבה מהליגה. היא ניסתה להכניס את המושג הטרף מבחינה קומוניסטית – "המפעל הציוני" למצעה של הליגה לידידות, אולם

39. דברי ז. ארן לחברים, 17.11.48, ארכיון אבא חושי חיפה, 20/3/24; דברי ארן, ישיבות מזכירות מפא"י, 30.6.49.

40. ועידת ההסתדרות השביעית, תל אביב 1949, עמ' י"ב; יומן לויטה, 24.5.49; י. אלמוגי, בעובי הקורה, ירושלים 1980, עמ' 85.

41. הוועידה השביעית של ההסתדרות, עמ' 264, 272, 289.

42. דברי י. ברייהודה, ישיבות מרכז מפ"ם, 24.6.49; ארן, ישיבות מזכירות מפא"י, 5.6.49; דברי בן-אהרון, ישיבות מזכירות מפ"ם, 5.4.49, 3.5.49.

43. ר. לוביץ, קורותיה של ידידות, תל אביב 1984; מכתבי ד. רמז, היו"ר הרשמי של הליגה, 26.6.47 ו-22.10.47, ארכיון העבודה 208/4, תיק 4213 ב; דברי ברעם, ישיבות מזכירות מפא"י, 16.6.49; וראה גם בספר "ידידות ישראל – ברית-המועצות", בהוצאת הליגה, תל אביב, מאי 1949; דברי אילנית, אידלברג, ריפתין, ישיבות מזכירות מפ"ם, 17.5.49; דברי ת. למדן, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 30.6.49; דברי א. אפיר, לשכת מפא"י, 14.9.48, אב"ב, 25/48; ודברי חברים, ישיבות מזכירות מפא"י, 16.6.49.

הצליחה בכך רק לאחר שמפא"י פרשה מהליגה ומפ"ם נשארה לשבת בה בצוותא עם מק"י.⁴⁴ באותו זמן גם נתנה הנהגת הקיבוץ המאוחד את ידה למינוי סנה ליושב ראש הליגה, למרות שידעה שזהו תכתיב של הצירות הסובייטית.⁴⁵ נוסף על כל אלה, חייבה שיטת הבחירות האישיות שהוכנסה לליגה בהסכמתה של הנהגת הקיבוץ המאוחד ניהול מערכת תעמולה בין חברי הקיבוץ המאוחד לחברות בליגה. כאשר נרתעו רבים מהחברים בקיבוץ המאוחד מלהרשם כחברים בליגה שיושבות בה מפ"ם ומק"י יחדיו, עשתה הנהגת הקיבוץ המאוחד מאמצים לשדלם לכך.⁴⁶ אמנם כל ביקור של טבנקין בצירות הסובייטית הסתיים בהתנגשות עם מארחיו; הוא היה מציע הצעות לא רלוונטיות למשטר הטוטליטרי בכרית-המועצות, כגון שיוקם ארגון וולונטריסטי גם ברוסיה, במקביל לליגה לידידות בארץ. אלה יצרו לו תדמית מוצקה של מי שמגלה עצמאות מחשבתית כלפי ברית-המועצות.⁴⁷ אולם משמעות פוליטית ממשית לא היתה לכך. בעיני הסובייטים נחשבה מפ"ם כולה מפלגה קומוניסטית סוטה.

הנהגת מפ"ם, כולל אנשי הקיבוץ המאוחד, ידעה על הרדיפות נגד הסופרים היהודים בכרית-המועצות ובחרה שלא להגיב,⁴⁸ בעוד שמפא"י גילתה רגישות בתחום זה. כאשר טענו טבנקין מצד אחד וזלמן ארן ממפא"י מצד שני, שמבחינה פוליטית הם תובעים נייטרליות גמורה של ישראל בין שני הגושים, הרי שהראשון חינך על ההזדהות האידיאולוגית עם ברית-המועצות בעוד השני מנסה לחסן מהשפעתה.⁴⁹ ההזדהות הנפשית עם ברית-המועצות היתה גורם חשוב בתנועה וולונטרית כמו הקיבוץ המאוחד. הנוער לא ידע, למשל, שישראל

44. ישיבות מזכירות מפ"ם, 11.10.48. כשהציע טבנקין לראשונה את הנוסחה היא לא התקבלה, ראה יערי, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 8.7.49, 14.7.49, 30.6.49.
45. ריפתין, במשמרת, עין שמר 1978, עמ' 201-202; עדות נ. פלד, 14.1.81, קיבוץ שריד; עדות א. עזריהו כיצד גירש טבנקין את סנה מחדרו כשהלה הציע לו להצביע נגד המלווה האמריקני, שהרי ממילא יקבלו המשקים את הכסף, 26.7.82, אפעל (להלן: עדות עזריהו); מכתבי גלילי לחבריו בבקשה ללוות את סנה כשהוא הולך לצירות הסובייטית, 1949, אק"מ, 15/גלילי/מפ"ם; ראיון יערי לר. בשן, ידיעות אחרונות, 10.3.78; יערי, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 15.6.49; ישיבות מזכירות מפ"ם, 1.6.49; עדות גלילי, 9.8.82, אפעל. התעודות מאשרות את דברי גלילי: סנה דבר בשם הצירות הסובייטית, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 13.7.49; כמו כן ראה דברי בן-אהרון, ציזלינג, ושל יערי, ישיבות הוועדה המדינית, 8.7.49, 1.4.52, 1.4.52; גלילי ביום עיון ברביבים, 6.10.54, אק"מ, 15/קלוסקי. יש לציין שהארכיון של סנה לא עמד לרשותי, ועל כן אין המחקר הזה מתייחס למניעיו של סנה.
46. דברי ר. כהן, ישיבות הוועדה המדינית, 13.7.49.
47. עדות י. רבינוביץ, 2.8.82, אפעל.
48. ד. ברניר (ברנד) לנ. פלד, 3.11.50, אהקבה"א, 1/66/3.
49. ארן, ישיבות מזכירות מפא"י, 16.6.49. ראה גם נאומו בפני המשמרת הצעירה של מפא"י ערב הפלישה של צבאות ערב במאי 1948, ארכיון נחמן רז.

גלילי, ממנהיגי התנועה, הציע לצאת מהליגה לידידות עקב יציאת מפא"י ממנה. הנוער שמע את קולו הקורא באסיפת-עם מעל בימת הליגה לידידות: "לעולם לא נילחם נגד ברית-המועצות [...] אין ברית-המועצות משעבדת עמים [...]".⁵⁰

ד. "אנחנו והקומוניזם"

לאחר שהחליטה מפ"ם במרס 1950 שמקומה באופוזיציה, נמשך תהליך השמאלתה. הערכה זו היתה משותפת למפא"י כמו גם לבן-אהרון וגלילי מהנהגת הקיבוץ המאוחד. אלה האחרונים קבעו שמפ"ם מצייתת להוראות מהשגרירות הסובייטית ושסיסמת הנייטרליות בפיה כוזבת, כיוון שהיא חותרת להזדהות עם מדיניותה של ברית-המועצות. גלילי עמד על כך, שמגמתו של סנה לצמצם ככל האפשר את המחלוקת של מפ"ם עם ברית-המועצות, מובילה להסתגלות בשטח הארגון המפלגתי – להפיכת מפ"ם למפלגה צנטרליסטית – כמקובל במפלגות קומוניסטיות. מגמה זו סיכנה את סמכותה הפוליטית של הנהגת הקיבוץ המאוחד וסיעתה בתוך מפ"ם, בעוד השומר הצעיר, בכרית עם סנה, מגבש את כוחו כסיעת הרוב. למרות כל אלה לא חשבה הנהגת הקיבוץ המאוחד לפרק את מפ"ם. היא חששה מכך שפילוג מפ"ם יחליש את הקיבוץ המאוחד ויגביר את נטיית חבריו למפא"י.

ערב האחד במאי 1950 התפרסם בעיתון המפלגה מאמרו של יעקב ריפתין: "אנו והקומוניזם". מאמר זה אישר את החששות של הנהגת הקיבוץ המאוחד. ריפתין קבע כי המפלגה הסוציאליסטית האמיתית היחידה בארץ הינה מפ"ם. אף כי מפ"ם מבינה ש"אין שאלת הצטרפותה [...] לקומאינפורם אקטואלית", כתב, הרי עליה להתחיל בתהליך הכשרה לכך. המאמר נראה לרבים במפ"ם, ובוודאי מחוצה לה, כשלב חדש בשיעבוד של מפ"ם לברית-המועצות.⁵¹

השוואה בין נאומו של גלילי לרגל האחד במאי לבין זה של ריפתין מלמדת, כפי שטען בן-אהרון במרס 1950, כי מסקנות פוליטיות ולא אידיאולוגיות מפרידות בין השומר הצעיר להנהגת הקיבוץ המאוחד.⁵² גלילי לגלג על הדמוקרטיה המערבית כעל "הדמוקרטיה ההומניסטית", שאיננה מספקת נשק לישראל. מבחינה אידיאולוגית נקטו הנהגות השומר הצעיר והקיבוץ המאוחד גישה דומה: זיהוי כולל בין טובת היהודים, הקומוניזם, השלום, מחד גיסא,

50. גלילי ביום השנה למהפכת אוקטובר, ללא תאריך, אך כנראה נישא באסיפת הליגה לכבוד יום זה, אק"מ, 15/גלילי. וראה נאומו ציולינג וסנה, על המשמר, 24.7.49.

51. חברים בפגישה, 16.3.50, אק"מ, 13/א"א/17. המאמר על נוסחיו והתגובות עליו ראה אהקבה"א, ריפתין/92-1/4. בעניין זה נפלה טעות אצל ביאלר (ביאלר, עמ' 41, הערה 92). השווה, ישי, עמ' 362-363.

52. השווה, אק"מ, 1/ב/39/20.

לעומת הקפיטליזם, הריאקציה, האימפריאליזם, המלחמה והפאשיזם מאידך גיסא. אף-על-פי-כן חשבו גלילי וחבריו את מאמרו של ריפתין כמסוכן לעצמאותה הרוחנית והפוליטית של מפ"ם.⁵³ המחלוקת חצתה גם את הקיבוץ הארצי, שחברים מתוכו מחו על מאמרו של ריפתין. שליחי השומר הצעיר בארצות-הברית דיווחו למזכירות הקיבוץ-הארצי כי מאמר זה תורגם ושוכפל במאות עותקים על-ידי הבולשת הפדרלית באמריקה, וכי מפא"י נצלה זאת והציעה לחסל את השומר הצעיר בארצות-הברית, שהיתה אז בתקופת השיא של המקרתיום.⁵⁴

האחד במאי 1950 הוכיח כי האחדות האידיאולוגית במפ"ם מכסה על חילוקי דעות עמוקים באשר לדרכיה הפוליטיות ויעדיה של המפלגה. מפ"ם שברה באחד במאי 1950 את ההופעה המאוחדת של ההסתדרות הכללית בחג הפועלים.⁵⁵ נערי השומר הצעיר נשאו את תמונות סטאלין ואת הסיסמאות ההולמות אותן, תוך הפרת המרות ההסתדרותית. ערב האחד במאי הציב העיתון בשערו את תמונותיהם של מרקס, אנגלס, לנין וסטאלין.⁵⁶ "על המשמר" חינך את הנוער לכך שההתרחשות הפוליטית בארץ היא מעין השתקפות של כוחות הטוב והרע הנאבקים בעולם, ועל כן אין אישיה של הציונות ראויים למרכז תשומת הלב וההזדהות. ציוני היובלות של חיים וייצמן נשיא המדינה ושל סטאלין, כאשר לראשון מלאו 75 שנה ולשני 70, לימדו את הנוער שהאישיות החשובה ביניהם היא סטאלין.⁵⁷

ה. המופת הבולשביסטי כסיוע לקנאות קיבוצית

במהלך 1949 התכוננה הנהגת הקיבוץ המאוחד לוועידת הקיבוץ המאוחד שעמדה להיערך בסוף השנה. מצבו הפוליטי של הקיבוץ המאוחד לא היה קל. בבחירות לאסיפה המכוננת בינואר 1949 התברר שכ-40% מחבריו מצביעים

53. עדות א. קלוסקי (4.7.82, אפעל), כיצד הקדיש גלילי לילה שלם להסביר לו את הסכנות במאמר של ריפתין.
54. ד. בר ניר למזכירות הקיבוץ הארצי, 27.6.50, אהקבה"א, 44/66/3.
55. י. בר יהודה למזכירות מפ"ם, 2.5.50, אק"מ, 15/בר יהודה: הדור, 2.5.50, 3.5.50; י. טובין במזכירות הקיבוץ הארצי, 9.4.50, אהקבה"א, 1/5/5; מכתב מארצות-הברית למזכירות הקיבוץ הארצי מ-15.5.50, שם, 44/66/3.
56. על המשמר, 30.4.50; על החומה, יוני 1950. והשווה בין "ניב עמלים", בטאון הנוער העובד בחיפה לאחד במאי (בעריכת עוזי שמעוני, בן אשדות יעקב מאוחד, ארכיון עוזי שמעוני) לבין עלון נען לכבוד האחד במאי של אותה השנה - מתון ועממי.
57. "על המשמר" ציין בגליונו מ-25.11.49 את יובלו ה-75 של נשיא המדינה חיים וייצמן בצורה מכובדת. אולם השווה ציון יובלו ה-70 של סטאלין, שם, 23.12.49. כותרות כמה מהמאמרים: חזן, "מפקד המחנה המהפכני", י. יסעור, "מנהיג המהפכה, המרכסיום היוצר", א. כהן, "חגו של הקברניט", א. גלברד, "מבסס ההלכה הסוציאליסטית".

בעד מפא"י.⁵⁸ הנהגת הקיבוץ המאוחד שהתלבטה כיצד לנהוג כלפי המיעוט הגדול הזה, בחרה לשים דגש בדיונים לקראת הוועידה, על הקנאות לאורח החיים הקיבוצי.⁵⁹ מי שעמד לשאת את הנאום המרכזי בנושא זה בוועידה⁶⁰ הבהיר את הבעיה שבפניה ניצבה הנהגת הקיבוץ המאוחד, תוך שימוש לא קונבנציונלי במונחים מרקסיסטיים. הוא טען כי לעתים אין בכוחו של הסובייקט ההיסטורי להגשים את "ההכרח ההיסטורי".⁶¹ על-פי הסבר זה, ה"הכרח" איננו המהלך ההיסטורי המתחולל בפועל אלא המהלך ההיסטורי שצריך להתחולל על-פי תפיסתה הפוליטית של הנהגת הקיבוץ המאוחד.⁶² כיוון שב-1949 חשו רבים מחברי הקיבוצים שהמדינה מבצעת את משימותיה ללא הזדקקות לתנועה הקיבוצית, רצתה הנהגתם לשכנע את פעיליה בקיומו של הכרח היסטורי אחר מהמהלך המתחולל לעיניהם.

הירידה במידת ההזדהות עם הקיבוץ לא הביאה את הנהגת הקיבוץ המאוחד לשקול את השינוי החברתי הנדרש. הצעותיה היו בלתי מעשיות וסותרות. מחד גיסא, הוצע ביטול העבודה השכירה במשקים באמצעות הפניית "זרם העלייה" ההמונית אל תוך הקיבוצים. ומאידך גיסא, הוצע להעלות את רמתם של מוסדות הצריכה בתוכו. בהתאם למסורתה, המליצה הנהגת הקיבוץ המאוחד שמשקיה ישמשו כ"בית-ספר לעבודה, להסתדרות וכו'", אפילו ייהפך למחנה מעבר עבור העולים והוותיקים כאחד.⁶³ מבחינה זו היתה הנהגת הקיבוץ המאוחד הרבה יותר "בולשביקית" מהנהגת הקיבוץ הארצי שסברה, גם לנוכח העלייה ההמונית, כי אסור בשום פנים להפוך את חדר האוכל הקיבוצי למסעדה המונית, משום ש"קיבוץ יכול להתקיים רק כבית".⁶⁴ בעוד הנהגת הקיבוץ המאוחד מצביעה על התרופה למדווי הקיבוץ בהסברה רעיונית של ערך השירותים "הקומוניסטיים" ל"אדם", הודה חזן כי שום הטפת מוסר לא תועיל ויש לשקול את עומס הקליטה על פי היכולת החברתית של הקיבוצים.

58. ר. בש, "הבחירות לאסיפה המכוננת בקיבוץ המאוחד", הפועל הצעיר, 8.2.49. תוצאות הבחירות להסתדרות בקיבוץ, אק"מ, 8/13; חברים מהקיבוץ המאוחד במזכירות מפא"י, 10.11.49, אב"ב, 24/49.

59. שיחה לקראת ועידת הקיבוץ המאוחד (ללא תאריך), אק"מ, 3/10/4. הארכיונאי רשם בטעות 1948. על פי יומני טבנקין ולויטה, התאריך הנכון הוא 8-9.4.49. ראה יומן טבנקין ויומן לויטה.

60. אם כי גם טבנקין התייחס לנושא, כמובן. הוא דיבר ארבע פעמים בוועידה ופעמים נוספות גם בדיון על ההחלטות. ראה א. פיאלקוב לחברים, 1.11.49, אק"מ, 2/חור"ל/119.

61. בשיחה לקראת ועידת הקיבוץ, ראה הערה 59.

62. גירסה קיצונית של השקפה זו ראה ר. כהן בשיחת חברים לקראת הוועידה ביוני 1949, שם; וכן מבפנים, כרך י"ד, 1950/1949 (להלן: מבפנים), עמ' 306.

63. י. רבינוביץ, "שאלות בנין החברה הקיבוצית", מבפנים, עמ' 285-306.

64. דו"ח ממועצת הקיבוץ הארצי הכ"ח, ניר דוד, 17.6.49 (להלן: מועצת הקיבוץ הארצי), עמ' 36.

חזן ניסה להבין את המציאות הקיבוצית כפי שהיא בפועל, ותהה האם אין בעצם מבנה החברה הקיבוצית יסוד הגורם לאי-נחת מתמדת ומתישה. שמא קיים בחברה הקיבוצית ליקוי "אשר לעולם לא נוכל להתגבר עליו לחלוטין".⁶⁵ גרביצקי, מזכיר גבעת ברנר, שלא היה חבר לא במפ"ם ולא במפא"י, ניסה גם הוא לנתח את המציאות בחברה הקיבוצית.⁶⁶ במאמר שפורסם ב"מבפנים" באפריל 1949, הצביע גרביצקי על תהליכים של התערערות הקיבוציות. הוא הגן על מקומו של הקיבוץ במדינה והדגיש את תוצאותיה של הטלת הספק בקרב חברי התנועה. תיאורו כלל "בקיעים" שנתהוו בתודעתם של החברים וספק "שמתעורר" בהם, שגורם "להרגשה מרה", ה"מקנת" בלבו של החבר ו"המכרסמת" בו. גרביצקי תיאר את המציאות בקיבוץ – את הרצון ללינה משפחתית, העומס המוטל על החברה, העובדה שבני הקיבוץ אינם מביאים עמם מהצבא את חבריהם אל הקיבוץ. הוא לא האשים את החברים על תחושותיהם המרות. ה"חטא" היחיד שהופיע במאמרו היה החטא של הזנחת החברה את היחיד.⁶⁷

במאמר שכן לזה של גרביצקי ניתח טבנקין את אותם התהליכים. הזדקקותו למונחיו של גרביצקי מעלה את ההשערה שמא נכתבו דברי טבנקין כתשובה לגרביצקי. המלים בהן השתמש טבנקין היו אותן המלים, אולם משמעותן – מנוגדת לחלוטין. עבורו לא היתה ההתערערות בחברה הקיבוצית בגדר תהליך סוציולוגי, כי אם פרי כוונתם של חברים שמצפונם התנועתי נחלש. "לא בפעם הראשונה קמו מערערים [ההדגשה שלי – א.כ.] מבית", כתב טבנקין. השימוש במושג הערעור נועד לקשר את גרביצקי ודומיו אל ברל כצנלסון המנות, ואל מאמרו "ערעורים על המצב הקיים", שנכתב ב-1936 תוך ביקורת על הנהגת הקיבוץ המאוחד. בניגוד ל"חטא" על פי גרביצקי של החברה הקיבוצית כלפי היחיד וצרכיו, האשים טבנקין את היחיד. הוא התקיף את העוזבים, המסווים את עזיבתם בטענות של היעדר שוויון בקיבוץ, פונים העירה לבקש אחריו, כביכול. רעיון החטא תואר על-ידי טבנקין בכוח ציורי רב ובעזרת מושג "החטא הקדמון". בכזו בלתי מוסתר תיאר את העזיבה שעוזב חבר בגלל אשתו או להיפך: "נחש אחד מפתה את זה ואת זו כאחד, ושניהם אוכלים מאותו תפוח

65. שם, שם.

66. א. גרביצקי נחשב, למרות שלא היה חבר מפלגה, ל"במאה אחוז שלנו" (א. פאלקוב לחברים, 12.8.49, אק"מ, חו"ל/119/22), אולם היו בינו לבין הנהגת הקיבוץ המאוחד חילוקי דעות קשים למדי ביחס לחיים וייצמן, שאותו הוקיר מאוד וקיים עמו יחסי ידידות. עדות מ. צמח, 2.8.82, אפעל; א. רגב, פרקי אליעזר, תל אביב 1972.

67. מבפנים, עמ' 551, 552, 563. טבנקין הפגין בוועידה את אמונתו ש"אנחנו עתידים" של העולים, אך קינא במושבים הקולטים המוני עולים (פנקס טבנקין, 2.11.49). על נסיונות הקיבוץ המאוחד לקלוט עולים ראה ד. הכהן, מדיניות הקליטה של העלייה הגדולה בישראל בשנים תש"ח-תש"ג, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בר אילן 1984, עמ' 63 ואילך; א. ציולינג, בוש ונכלם, תל אביב 1950.

מצדדים שונים.⁶⁸

"המציאות החברתית האובייקטיבית" לא עניינה את טבנקין ועל כן לא השקיע מרצו במתן פתרונות ובעריכת "רפורמות" במצב הקיים. עבורו "התודעה", "המצפון", היוו את הערובה היחידה להסתערות המתמדת של החברה הקיבוצית. גרביצקי, שגם עבורו היתה התודעה חשובה, התרכזו באותם תהליכי מציאות הגוררים עמם את התערערותה, לדעתו. טבנקין ראה את מקור ערעור התודעה בעיקר ברצונו של היחיד שנכנע ליצריו.⁶⁹ מכאן הדגש על החטא של היחיד.

הרגשת החטא התמידית נחשבה בעיני טבנקין ערובה מפני סטייה קיבוצית. כך, למשל, ביחס ל"קומקום". הכנסת השימוש בקומקום ביתי בקיבוצים היווה בשנים קודמות מוקד למחלוקת על הפרטיות האסורה בקיבוץ. הקומקום עצמו אולי אינו נורא כל כך, אמר אז, ואם יש לחרוד ממנו בכל זאת, הרי זה משום "שהוא יכול לסלול את הדרך לנוחות הבעל-ביתית, ולו אין גבולות".⁷⁰ הנהגת הקיבוץ הארצי לא הדגישה בקנאות כה גדולה את החטא שבבקשת נוחיות בחדר האוכל הקיבוצי ואפילו בחדרי החברים. מבחינה זו היתה הנהגת הקיבוץ המאוחד הרבה יותר קנאית בהגשמת האידיאולוגיה הקומוניסטית במשקיה.⁷¹

בקיבוץ המאוחד עלתה, בעיקר על-ידי חברי מפא"י שבקרבו, הדרשה לליברליזציה ולסיפוק הצרכים בקיבוץ;⁷² בחבר הקבוצות היו אפילו שתבעו

68. מבפנים, עמ' 549; וכן דברי טבנקין בוועידה, "אל נקים על יד כל ישוב יצר רע של פועלים שכירים", שם, עמ' 251; וראה מכתבו של טוביה רפפורט לציזלינג, אק"מ, 15/תכתובת 1938-50; השווה ש. גדיש במוזכירות חבר הקבוצות, 13.1.49: "איני רואה חבר שעוזב כבוגד", ארכיון חבר הקבוצות, לעומת פ. בנדורי על ה"סטרא אחרא שבתוכנו" במועצת דפנה של הקיבוץ המאוחד, צרור מכתבים י"ג, עמ' 427.
69. מבפנים, עמ' 548-549. צרור מכתבים י"ג, עמ' 430-341.
70. מבפנים, עמ' 547.
71. מועצת הקיבוץ הארצי, עמ' 36; ישיבות הוועד הפועל, 31.3.49; ד. בן-נחום, "על הפרק", ידיעות הקיבוץ הארצי, אפריל 1949, עמ' 24; בנטוב, עמ' 110; והשווה לדברי ח. הדרי באסיפת גבת, 4.2.49: "מורשת דורות גרשנו מחדר האוכל, מבית הילדים, אבל נשאר בחדר, בספה, במרבד, ברדיו - אם לא תהיה קנאות זה לא יעמוד" (ארכיון קיבוץ גבת). השווה גם מועצת הקיבוץ הארצי, עמ' 40 ודברי ר. כהן בוועידת הקיבוץ המאוחד, (מבפנים, עמ' 278) אבל השווה עם הצעתו, צרור מכתבים י"ג, עמ' 403. ראה גם: מ. מזיבובסקי לחברים, אק"מ, 19/א1/19: א. פיאלקוב, צרור מכתבים י"ג, עמ' 455-461.
72. במוזכירות חבר הקבוצות, 9.5.49, 1.2.49, 13.1.49, 30.1.49, ארכיון חבר הקבוצות קיבוץ חולדה; דיווח ש. ברנדנמן על ועידת חבר הקבוצות, הפועל הצעיר, 13.9.49. בקיבוץ המאוחד שררה יותר קנאות לשוויון. ראה, למשל, באסיפת קבוץ גבת (4.2.49), 15.3.49, ארכיון קיבוץ גבת; "לא החדר היפה יבנה את הארץ", אסיפת אפיקים (2.10.49), ארכיון קיבוץ אפיקים) ועוד. אבל, ראה משאומתן מוזכירות הקיבוץ המאוחד עם דורות (ישיבת מוזכירות הקיבוץ המאוחד, 2.3.49, אק"מ, 1/ב1/35א; צרור מכתבים י"ג, עמ' 307-308; אסיפת בקיבוץ דורות מסוף 1949 ועד סוף 1950, ארכיון קיבוץ דורות).

בקול את הזכות לערעור על עצם המבנה של החברה והתאמתה לצרכי החברים בה, תוך בירור גלוי וללא החרמתם של תובעי השינויים.⁷³ ואילו בוועידת הקיבוץ המאוחד לא דנו כלל במציאות החברתית במשקים מחשש שהדבר ימוג חולין אל תוך אווירת החג ששררה בה.⁷⁴ הוועידה הקדישה זמן למעמדו של האמן בקיבוץ שהוחלט כי יזכה לתמיכה כלכלית מצד התנועה בתנאי שיגשים את מהותו כ"קומוניסט אמיתי" ויפרנס באמצעות ביטויו האמנותי את "הזיקה אל מהפכת האדם בעולם". הנהגת הקיבוץ המאוחד היתה זקוקה לטיפוח האוריינטציה הפרו-קומוניסטית כדי לחשל את האמונה המתערערת של חבריה בהגשמה קיבוצית המונית דוקא בתקופה שהעלייה ההמונית פסחה על הקיבוץ המאוחד.⁷⁵ ערב הפילוג בקיבוץ המאוחד ניסתה ההנהגה למזג את ההפכים: להתנגד להשמאלה הפוליטית במפ"ם ולהחזיק בזיקה האידיאולוגית-חינוכית להגשמה ההמונית של קומוניזם בברית-המועצות.

ג. בסמינר הרעיוני הראשון של הקיבוץ המאוחד – הוויכוח הרעיוני האחרון בתנועה

באותם ימים קשים, בהם פסחה העלייה ההמונית על הקיבוץ המאוחד, ניסה טבנקין לשכנע את חבריו בכך שלנין עשה את מהפכת אוקטובר בזכות גרעין חברים שגיבש ב-1910 בסמינר רעיוני. הוא ויתר על הדיוק ההיסטורי על מנת לתלות באילן גבוה, בלנין, את תקוותיו שהסמינר הרעיוני שתכנן יתקן את מצבו של הקיבוץ המאוחד.⁷⁶ אל המחסור המחרף בפעילים, הן בשירות המפלגה⁷⁷ והן בקיבוץ המאוחד ובתנועותיו התלווה הפעם קו אופי נוסף: השמאלתם של השליחים הקיימים. מפגישתם של שליחי הקיבוץ המאוחד בחוץ לארץ התברר שתמכו בהמשך פעילותה של מפ"ם ברומניה ובהונגריה, על אף פירוק התנועות הציוניות שם.⁷⁸ לטענתם, למפ"ם בלבד היו סיכויים להמשיך

73. פ. לוביאניקר (לבון) בכנס חברים בחבר הקבוצות, 20.2.49, ארכיון חבר הקבוצות, 2/7. והשווה, פנקס טבנקין, 18.3.50.
74. ראה יומן לויטה מימי הוועידה; לויטה, "נכוחה", מבפנים, אוגוסט 1951, עמ' 264; ישיבות מזכירות מפא"י, 10.11.49, 17.11.49; השווה גם צרור מכתבים י"ד, עמ' 90.
75. י. רבינוביץ בוועידה, מבפנים, עמ' 305.
76. מהנוכחים ידעו לפחות שניים שטבנקין אינו מדויק. השווה וו. א. לנין, תל אביב 1950 (בעריכת ל. לויטה ומ. דורמן), עמ' 741-742.
77. י. בנקובר לחברים, 4.1.50, אק"מ, 15/גלילי/מפ"ם. במנגנון המפלגה רק 6 מתוך 40 מסיעת המיעוט עובדים ואילו במערכת "על המשמר", ו"בשער" – אף לא אחד.
78. חיסול תנועות הנוער בהונגריה וברומניה בסוף 1948 ובראשית 1949 חורג ממסגרת מאמר זה. כן אהרון, ישיבות הוועדה המדינית של מפ"ם, 1.12.48. מ. מזיבובסקי לי.

בפעילות בדמוקרטיה העממית. משטרים אלה הוגדרו בפיהם של שליחי הקיבוץ המאוחד כ"עולם חדש, עולם גדול ויפה, נאבק ומתקדם". ביטויי התפעלות אלה לא נפלו מהביטויים בהם השתמש השמאל בשומר הצעיר לאותה התכלית.⁷⁹ השליחים שטענו כי בין מפ"ם "הציונית-קומוניסטית" ומפא"י "הרפורמיסטית", הדרכים הולכות ומתרחקות", הסיקו כי הפילוג בקיבוץ המאוחד בלתי נמנע. אחד מהם, שהשתחרר זה עתה מבית הסוהר ברומניה ועתיד להיות מוצא מקיבוץ בית אורן כקומוניסט,⁸⁰ אף הרחיק לכת: הוא טען שלמפא"י יש אינטרס באי-פילוג הקיבוץ המאוחד בעוד שלמפ"ם אינטרס הפוך, כמוכן. היו מחבריו שהסכימו שיש לזרז את הפילוג בקיבוץ המאוחד ולהדק את הקולקטיביות הרעיונית שלו.⁸¹

ועידת הקיבוץ המאוחד בגבעת ברנר החליטה באוקטובר 1949 לקיים סמינר רעיוני, ואמנם הסמינר התקיים בשיתוף עם חברי מפא"י הן כסמינריסטים והן כמרצים. חברי הנהגת מפא"י שבקיבוץ המאוחד העריכו מאוד את עמדתו של טבנקין ביחס לתפקיד החינוך הרעיוני, וביקרו את עצמם כפרגמטיסטים. על כן קיבלו את הזמנתה של מזכירות הקיבוץ המאוחד להשתתף, למרות ההסתייגויות והחששות שגילו רבים מחברי מפא"י במשקים.⁸² הסמינר נפתח ב-10.2.50, ובמשך מחצית השנה הפך לזירה מרתקת של התמודדות רעיונית ופוליטית בין שתי המפלגות.⁸³ השקפת הרוב בקיבוץ המאוחד באה לידי ביטוי בסמינר באמצעות מנהיגיו. אלה לא ראו סתירה בין עצמאות רוחנית לבין "אהדה ללא תנאי" לברית המועצות, ובין חופש רעיוני לבין קבלת תורותיהם של ליסנקו

גלר, 11.1.49, אק"מ, 2/חור'ל/19/א; גורדוניה - מכבי הצעיר ברומניה, חולדה 1978, עמ' 447-446; "על פרשת הפ.ט.ד.ע.", 3.12.48, ארכיון חבר הקבוצות, 226/8; מ. נמיר, שליחות במוסקבה, תל אביב 1971, עמ' 34.

79. י. גבעוני בפגישת השליחים, אק"מ, 15/טבנקין/54; פנקסו של גבעוני, יוני 1949, אק"מ, 15/גבעוני. השווה י. מאיוס וחברים אחרים בוועדה המדינית, 11.1.50, אק"מ, 11/א/13.

80. אסיפת משק בית אורן, 4.8.51, ארכיון קיבוץ בית אורן.

81. מ. דורמן לטבנקין על פגישת השליחים, 10.5.49, אק"מ, 15/טבנקין/54; עדות ש. מהלר, 13.3.83, אפעל.

82. דברי ב. מינקובסקי, ישיבות מזכירות מפא"י, 10.11.49; וראה החלטות בסוף הישיבה, 17.11.49 שם.

83. תכנית הסמינר מ-1.12.49, אק"מ, 109/16/א1; טבנקין בשיחת הסיכום של הסמינר, אק"מ, 30/4/16/א25, 1.8.50; גבעוני לזכירות הקיבוץ המאוחד, 27.2.49, אק"מ, 2/א/19/19, וחזור מס' 8 של ועדת הנוער של הקיבוץ המאוחד, 2.1.50, אק"מ, 109/16/א1; א. פיאלקוב לחברים, 1.11.49, אק"מ, 2/חור'ל/119/22; השווה למשל א. פרג, "עם פתיחת הסמינריון של הקיבוץ הארצי", ידיעות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1949, עמ' 2, וכן לרשימה הביבליוגרפית לקראת הסמינר הרעיוני השני של הקיבוץ המאוחד, שבו כבר לא השתתפה מפא"י, 7.11.50, אק"מ, 24/10.

וסטאלין "באופן חופשי".⁸⁴ מולם ניצבה הנהגת מפא"י, שביקרה את ברית-המועצות ויוצגה בסמינר על-ידי אחדים מכוחותיה המדיניים והאינטלקטואלים החשובים.⁸⁵

משה שרת, שר החוץ, נשא את דבריו בסמינר עוד בטרם נטשה מפא"י את מדיניות ה"אי-הזדהות" שלה,⁸⁶ ועסק בהבהרת מושגי יסוד בשטח מדיניות החוץ של ישראל ובתחומים של מדע המדינה. הוא הבחין בין המצוות השליליות של אי-הזדהות, הימנעות מלהצטרף לגושים ובריתות, עד כמה שהדבר ניתן ללא פגיעה באינטרס של המדינה, לבין המצוות החיוביות. האחרונות אינן ניתנות לביצוע לגבי ברית-המועצות, שם המשטר אינו מאפשר לקיים קשרים עם יהודיה, לנהל תנועה ציונית ותנועות נוער חלוציות, כפי שהדבר נעשה בעולם המערבי. שרת קבע כי אין ישראל מתנגדת לקשרים כלכליים עם הגוש המזרחי, ומיעוט הקשרים נובע מאי כדאיותם הכלכלית ומהעדר מלווה מברית-המועצות במקביל למלוות מארצות-הברית. אי-הזדהות במובן השלילי מקוימת אפוא גם לגבי ברית-המועצות, קבע שרת, ואילו במובן ה"חיובי", הציוני והדמוקרטי, לא קיימת ואינה יכולה להתקיים אי-הזדהות. בעניינים אלה ישראל שייכת למערב.

הסמינריסטים מחברי מפ"ם בקיבוץ המאוחד כפרו בקיומם של "חופש ודמוקרטיה" ברוב ארצות המערב משתי בחינות: המעמדית והלאומית. חלק מכריע של העמים בגוש המערבי, הכולל את העולם הקולוניאלי, וכן רוב האוכלוסיה בתוך המשטרים הדמוקרטיים המערביים, אינו זוכה לא לרמת חיים הוגנת ולא לחירויות. הנהנים מחירות אינם צריכים להיות יחידים מעטים כי אם ההמונים, והוסיפו כי בתקופת מקארתי גם היחידים המעטים אינם חופשיים.

נסיונותיו של שרת להסביר את חשיבותה של החירות לפרט, למיעוט, לתנועה הוולונטרית, נפלו על אזניים ערלות. שומעיו לא הסכימו שיש הבדל בין סילוקו של חבר שמאלני ממפלגת הלייבור, ארגון וולונטרי, לבין משפטי הראווה בעולם הקומוניסטי. הם לא התרשמו מהעדרו של חופש דיבור בגוש המזרחי. נסיונותיו של שרת לשכנעם שתנועת השלום איננה אלא תעמולת כזב של הקומאינפורם, ואפילו מאמציו לתאר את דיכוי היהודים בברית-המועצות – עלו בתוהו. שומעיו מחברי מפ"ם בקיבוץ המאוחד בטחו בטיפוח "עצמאות העמים" בגוש המזרחי וגינו את המלוות האמריקנים שמקבלת ישראל כ"משעב-

84. בפגישת חברים ב"בט", 16.3.50, אק"מ, 13/א"1/17 (להלן: "בט"). זה לא היה חדש. כמו כן, ראה: מבפנים, יוני 1945, עמ' 217 ואילך. מאמר מאת ט.ד. ליסנקו, לאחדות העבודה, כסלו תש"ט, עמ' 264-270: השווה ת.י. מילר, "חורבן המדע בברית-המועצות", בטרם, אפריל 1949, עמ' 55-60; עלון נען, 20.1.50.

85. למשל דברי י. קפלן, אק"מ, 10/24 (להלן: הסמינר) 27.7.50.

86. ביאלר, עמ' 7-6, 43-44; דברי ת. גבתי (הסמינר, 5.2.50): "שווקים פוטנציאליים עצומים עומדים להפתח במזרח אירופה".

דים".⁸⁷ החברים הצעירים של הקיבוץ המאוחד חלקו על הנהגתם שתמכה כאמור במלווה האמריקני וביטאה זאת גם בסמינר. אולם בעניין חופש הפרט ביטאה הנהגת הקיבוץ-המאוחד עצמה בסמינר את האנטי-אינדיבידואליזם. חבר מהנהגת הקיבוץ המאוחד שמבחינה פוליטית דגל בקבלת מלווה מארצות-הברית גם אם ברית-המועצות מתנגדת לכך, הסכים עם הזלוזל בשאלת חופש הפרט בכרית-המועצות מכיוון שהדבר הלם את גישתו לקיבוץ. "אין קיבוץ עניין אסתטי – שיש מישהו המחכב חיים אינדיבידואליים ויש מישהו המחכב חיים שיתופיים", אמר.⁸⁸ הנהגת הקיבוץ המאוחד זיווגה את הנכונות הפוליטית לקבל סיוע כלכלי מהקפיטליזם לבניית הציונות עם חינוך אנטי-אינדיבידואליסטי, הרואה בכרית-המועצות מופת סוציאליסטי. ההשקפה שהקיבוץ איננו "עניין אסתטי" נקשרה היטב בתפיסת החופש בכלל. אחת החברות בסמינר אמרה:

לדעתי חופש הדיבור אינו הסימן שקיים חופש. איני יודעת אם החופש שישנו לאדם בכטחון לקיומו, באפשרות הרחבת השכלתו, הוא פחות ערך. איני יודעת איך יכלה ברית-המועצות להגשים את תפקידיה בלי אמצעים דרסטיים, שגורמים לפעמים להיפגעות חופש הפרט.⁸⁹

הוודאות שהקיבוץ המאוחד נמצא בנתיב הקידמה של כלל האנושות, ושביטחון הקיום חשוב מהחופש, הגבירה את הקנאות הקיבוצית. זו הביאה למחשבה שיצרים אנושיים המתנגשים בהוויה הקיבוצית יש "לעקור מהשורש".⁹⁰ נכונות עקירה זו והאמונה שניתן לתקן כך את האנשים הכשירה בעיני המאמינים את התהליכים הקשים של עקירת היצרים האנטי-סוציאליסטיים בכרית-המועצות. האפשרות לשינוי המוני באופיים של בני האדם, הן על-ידי שינוי בתנאי חייהם והן באמצעים של "עקירת" היצרים, עודדו את האמונה שניתן לסגל המונים לחיים בקיבוץ. בסמינר הובעה הדעה כי לקיבוץ המאוחד יזרמו אותן שכבות "שתנאי חייהן רעים בהרבה מאשר בקיבוץ". האמונה באפשרות של הטמעת

87. ראה הסברו של י. רבינוביץ (הסמינר, 19.7.50): בחברה בלתי אנטגוניסטית, טולידרית, "אם מישהו מרגיש את עצמו כפוי, אז הוא מזדהה לבסוף". השווה, מאו צה דון, תל אביב 1954, עמ' 355; ז'דאנוב, תרבות וחברה, מרחביה (ללא תאריך), עמ' 84. כמו כן ראה דברי ש. דרך (15.3.50), רחל בר (24.4.50), מ. קונפינו (25.4.50), הסמינר. דברי י. אלון (שם, 20.3.50) היו קרובים לדברי א. הוכברג ממפא"י (שם, 13.3.50). והשווה לדברי י. בריהודה (שם, 17.4.50) לעומת דברי דן פינס (שם, 13.3.50). כמו כן ראה, קלוד, עמ' 186; דברי שרת, הסמינר, 22.4.50.
88. דברי ז. צור, הסמינר, 21.2.50.
89. דברי שולמית שושקס, שם, 24.4.50. וראה דברי א. למברגר וח. לפיד, שם; השווה לדברי ב. אזניה (14.7.50), ב. מינקובסקי (26.5.50), י. ברגינסקי (27.6.50), שם. מ. קונפינו טען שחופש התארגנות ודיבור קיימים במזרח ולא במערב (שם, 1.5.50).
90. דברי ת. הדרי ותגובת החברים, שם, 20.4.50; דברי ש. שושקס, שם, 31.7.50.

שכבות עממיות בקומוניזם הקיבוצי היתה זקוקה לפרספקטיבה אידיאולוגית-חינוכית של הגשמת הקומוניזם ההמוני בברית-המועצות.⁹¹ אמונה זו הועדפה על טיפוח המחשבה הרציונלית האינדיבידואלית, שהיא ספקנית מטיבה. הסמינריסטים ממפ"ם טענו שקשה עליהם ההאזנה למרצים שאינם מזדהים עם דעתם. תגובתם מובנת כי מטרת סמינר לא היתה אקדמית. מטרת הסמינר, טענו, היא להקים שכבת פעילים, "ואת זה צריך מאד לכוון", כלומר, לשמוע את תורת הקיבוץ המאוחד מפי האנשים המוסמכים לכך. הנהלת הסמינר ניסתה להרגיעם בכך שאין כל כוונה לתת למרצים ה"זרים" להשפיע.⁹² ואמנם חיזוק אמונה היה דרוש בעקבות הדיה של מועצת יגור שהגיעו אל הסמינר. מועצה זו ביטלה את הליברליזציה באספקת צרכי החבר שהונהגה בשני משקים של הקיבוץ המאוחד שבהם היו רוב החברים ממפא"י.⁹³ באותו זמן היו חברי הסמינר גם שותפים בגופם לאירועי האחד במאי של 1950 בתל-אביב וחזו בתמונות סטאלין הנישאות בידי צעירי השומר הצעיר ומבתרות, כאמור לעיל, את האחדות של פועלי ישראל. על רקע זה עלתה גם השאלה הפוליטית בסמינר. דרישתו של אחד הסמינריסטים ממפא"י לדון באירועי האחד במאי הושבה ריקם. אל הזיקה החינוכית לברית-המועצות שהנהגת הקיבוץ-המאוחד חשבה להכרחית לחיסונו של חבר הקיבוץ נוספה שלא בטובתה גם הזיקה הפוליטית-מפלגתית שפילגה לחלוטין את הסמינריסטים.⁹⁴ טבנקין ניסה ללכד את ציבור החברים בסמינר, למרות השתייכותם לשתי מפלגות. טבנקין דיבר על נושאים שנתקבלו בוודאי בהסכמה גם על רבים מחברי מפא"י: על היחס לערבים, שאת זכותם כציבור על ארץ-ישראל שלל, על הצורך לחנך את הילדים ל"עתידם", כלומר למלחמה, ואולי התקבל גם קו הדמיון שמתח בין צבא לקומונה,⁹⁵ כלומר לקיבוץ. הוא גם גער בשתי המפלגות, מפ"ם ומפא"י כאחת, אשר עוסקות בפוליטיקה בניגוד לאורח החיים בקיבוץ. הוא ניסה לאזן את השימוש התכוף שלו במלה "קומוניסטי", כדי לרצות את חברי מפא"י, בהגדירו במונח זה את ביטוח הבריאות שהונהג על-ידי הלייבור באנגליה.⁹⁶ גם נציג המושבים, חבר מפא"י, כמוכן, הוזמן לשאת דברו בסמינר

91. דברי ח. לפיד (4.6.50) וכן מ. אורן (28.6.50), שם.

92. בקיבוץ, 20.4.50; ח. לפיד ביקש גם להגביר לימוד "הריאליזם הסוציאליסטי" בספרות, הסמינר, 11.2.50. מאידך הובאה תורת ליסנקו בסמינר מכמה נקודות ראות. ראה הרצאותיהם של הורוביץ, אילון סירני, י. גוטהלף ור. כהן (10.7.50, 13.2.50, 24.2.50), שם.

93. קיבוץ דורות למזכירות הקיבוץ המאוחד, 2.5.50, אק"מ, 36/8/א1. בסמינר דנו בעניין ב"50, 8.5.50, 16.5.50, 19.5.50, 19.7.50, הסמינר.

94. דברי ש. דוקס, י. אשד ואחרים, 1.5.50, שם.

95. ראה דיונים ב"50, 4.6.50 וגם 29.5.50, 31.7.50 ו"24.6.50, שם. י. אלון השתמט מלדבר על הערבים בסמינר (ראה מכתבו לד. רודשטיין, אק"מ, 10/24).

96. דברי טבנקין בסמינר, 15.6.50, אק"מ, 3/19/א25.

והופתע לטובה מהחידוש שבכך.⁹⁷ כמו כן ניסו טבנקין וחבריו לשכנע את חברי מפא"י, שבקיבוץ המאוחד יודעים לטפח את ערכי היהדות.⁹⁸ אולם עיקרו של השכנוע נועד לנקודה הקיבוצית. טבנקין קבע בסמינר:

הקיבוץ אינו פרי מחשבה רוסית בולשביסטית, לא העתקנוהו משום קולחוז וזוהי חולשה מפלגתית להאשים בהעתקה רוסית. הקיבוץ הוא אוריגינלי בכל העולם כולו [...] יצירה שלנו, בשר מבשרנו ודם מדמנו.⁹⁹

עם כל רצונו של טבנקין בפיוס כלפי מפא"י לא יכול היה להתנכר לאידיאולוגיה עליה השתית את האמונה בקיבוץ ובעתידו. לדידו "משתלבת" ה"קומונה" במהפכה העולמית וסיכווייה עולים לאחר המהפכה הסינית. אך הפעם כלל במהלך עלייתו של הפועל בעולם גם את הדמוקרטיה המערבית, אותה כינה "הדמוקרטיה החופשית". טבנקין התנצל בפני הסמינריסטים על העיסוק הנרחב במרקסיזם. "אולי מפני דרכי שלום", אמר, "צריך היה להקטין את חלקה של המלה מרקסיזם בסמינר, אבל יש למרקסיזם ערך מיוחד לסוציאליזם [...] שהוא מוסיף לצדקת התנועה התאמצות להראות שהיא תנצח". טבנקין הודה בפני חבריו שהמרקסיזם "לא את כולם הוא משכנע", אולם לפחות "הוא עמל" על ההוכחה "שהסוציאליזם הוא לא רק צודק אלא גם הכרחי, שנצחונו בטוח. מפני זה חשוב לנו הדבר ואין לוותר על המדע הסוציאלי". המדע הסוציאלי עבור טבנקין היה מעין אידיאולוגיה, שתפקידה כולל את חקירת המציאות רק במידה שיש בחקירה זו כדי להוכיח את צדקת הדרך ולהגביר את האמונה בה. הרי גם חברי מפא"י, אמר, מעוניינים בוודאי בהוכחות שהציונות הינה הכרחית וודאית ואיננה רק "דבר טוב או רצווי". המרקסיזם שימש לתכליות חינוכיות. הוא לא נבע מסקרנות תיאורטית ואפילו לא מבקשת האמת המדעית. טבנקין הבהיר זאת:

אם יהיה לי ביסוס מדעי שיוכיח לי שאני צריך ללכת לעזאזל – אני זורק אותו ואבחר לי מתוד שהכל יאמרו שהוא שקר ובלבד שעל יסודו אני אוכיח שיש לי עתיד [...] תהיה לי תורה העוזרת לי להאמין בעתיד ובנצחוני.¹⁰⁰

טבנקין הסכים שתנועה קיבוצית השואפת להיות דרך המלך להמוני בית ישראל, כפי ששואף הקיבוץ המאוחד, אינה יכולה להיות אחידה מבחינה רעיונית.¹⁰¹

97. דוד ברש מכפר יהושע, 26.8.50, הסמינר; בפנקס טבנקין בעת ועידת המושבים, נובמבר 1949, ניכרת הערכה מיוחדת לד. ברש, הקנאי לערכי המושב.

98. 18.7.50, 24.7.50, הסמינר.

99. בסיכום הסמינר, 1.8.50, אק"מ/25/א/4.

100. שם, שם.

101. השווה דברי חזן (הסמינר), לדברי א. שחטר (14.7.50) וא. למברגר (28.7.50), שם.

הוא זכה להקשבה וגם להרבה הסכמה מצד חברי מפא"י, בהדגישו שהקיבוץ המאוחד שייך קודם כל לחבריו ואיננו צריך להישמע למפלגות. ערב הפילוג בקיבוץ המאוחד ניסה טבנקין לקסום שוב לחברי מפא"י ולשכנעם להישאר בו כבביתם הקיבוצי. הוא ניסה לבלום את שד ההשמאלה. אך השד כבר לא יכול היה להיכנס חזרה אל הבקבוק.

ז. "צלם בהיכל" – תמונות סטאלין בבית־הילדים הקיבוצי

בסמינר הרעיוני המתואר הדגישו חברי מפא"י כי בעולם המתפלג לטוב ורע אין החינוך המשותף של ילדי מפ"ם ומפא"י אפשרי עוד.¹⁰² גם טבנקין, שהראה לסמינריסטים את כוחו במיתון הזיקה הפוליטית לברית־המועצות הודה כי הפרספקטיבה הקומוניסטית הכרחית לחינוך הקיבוצי. תיאור הפוליטיזציה של קליטת העלייה בקיבוץ המאוחד חורג ממסגרתנו כאן. המאבק המפלגתי פסח תחילה על בתי־הספר, שלא היו נתונים להכוונה פוליטית מטעם התנועה, בעוד שבגרעיני העלייה ובתברות הנוער הוא ניטש בגלוי. המורים המחנכים נחלקו ביניהם על־פי שיטות חינוך שונות, סמכותיות ומקובלות או חדשניות וחופשיות. השקפות חינוכיות חצו את המפלגות וקנאות לחינוך המשותף ולייחודו הקיבוצי לא ייחדה את חברי מפ"ם דווקא.¹⁰³ משקים שקבעו לעצמם דרך חינוכית מסוימת והכשירו לכך במשך שנים מורים ומחנכים מסויימים, לא יכלו להחליפם בנ"ים, כאשר החריפה המחלוקת הפוליטית והאידיאולוגית. בתי־הספר השתדלו בדרך כלל להוציא את הפוליטיקה אל מחוץ לתחומם. חברי מפ"ם היו פעילים יותר בתחום הדרכת הנוער לאחר הלימודים ולשם העבירו את מרכז הכובד הפוליטי־אידיאולוגי.

המתח בנושא החינוך הגיע לשיאו בוועידה החגיגית של הקיבוץ המאוחד בגבעת ברנר ב־23.10.49. חיים בן־אשר, חבר קיבוץ גבעת ברנר ומחברי הנהגת מפא"י בקיבוץ המאוחד, קם בפני הוועידה ושלל את האפשרות שמשה טבנקין, מחנך ידוע ומקובל, יחנך את ילדיו.¹⁰⁴ דבריו נפלו כפצצה, גם משום שמשה היה בנו של יצחק טבנקין, שממנו, הודה חיים בן־אשר, למד הוא עצמו רבות. חיים בן־אשר קשר במפורש את "המלחמה על נפש הילד בבית־הספר" אל לימוד ההיסטוריה ברוח של הערצת ברית־המועצות, רוח המסכנת את "הכבוד ההדדי והיחסים בין הורים וילדים". טבנקין ראה בכך האשמה כלפיו

102. דברי ח. בן אשר (4.6.50) וראה גם בדיונים, 14.7.50, 25.7.50, שם.

103. אסיפת קיבוץ חמדיה, 26.12.49, ארכיון קיבוץ חמדיה; דברי מ. איילי באסיפת קיבוץ גבת, 24.4.49, 23.12.50, ארכיון קיבוץ גבת.

104. בוועידת הקיבוץ המאוחד, 23.10.49, אק"מ, 10/4 (להלן: ועידת הקיבוץ המאוחד); צורר מכתבים י"ד, עמ' 183.

כ"סוכן חוץ" של ברית המועצות וגילי חש את פעמיו של הפילוג המתקרב.¹⁰⁵ עצמאותם החינוכית של בתי הספר במשקי הקיבוץ המאוחד מחייבת תיאור תהליך ההשמאלה שעבר על כל אחד מהם בנפרד. להלן נסקור בקצרה את הבולטים שבהם.

טענותיהם של חברי מפא"י על חינוך בניהם ברוח של קומוניזם פוליטי נשמעו באשדות יעקב. חברי מפא"י באשדות יעקב סירבו לאשר קבלת קבוצת עולים שרובם חברי מפ"ם, סירוב שהיה העילה לפילוגו של הקיבוץ המאוחד כעבור מספר חודשים. חברי מפא"י באשדות יעקב טענו כי סירובם היה נעוץ בפחד שחיוק מפ"ם במשק יגרור השתלטות חינוכית על ילדיהם ויהפוך אותם למיעוט. הם טענו שהמחוזיים הראשונים של ילדי המשק הצטרפו ברובם למפ"ם ופירושו הדבר, מצב בו בנים הופכים "אויב" להוריהם. טבנקין וחבריו סירבו לקבל את הקביעה של מפא"י שחינוך למפ"ם פירושו חינוך ל"שמד". אבל היו ביניהם כאלה שהודו כי טענות כאלה נשמעות על-ידי חברי מפא"י גם במשקים אחרים בקיבוץ המאוחד.¹⁰⁶ מפ"ם הפרו-קומוניסטית החריפה מאוד את פחדם של חברי הקיבוץ ממפא"י. אחד מהם אמר: "לא איכפת לי שבני יהיה חבר מפ"ם של טבנקין, אבל לא של סנה".¹⁰⁷ רגישותם של חברי מפא"י לחינוך שמאלני של ילדיהם לא הובנה על-ידי רבים מחברי מפ"ם הסבורים עד היום שזוהי "לגנדה".¹⁰⁸

עובדה היא שהחשש היה גדול. משה שרת הזהיר את חברי מפ"ם במסגרת המשאומתן לקואליציה על הסכנה לנוער בהערצת המשטר בברית המועצות. הצעירים תופסים את רעיונות הדיקטטורה כ"כזה ראה וקדש", טען, וחינוכם עושה "שמות במובן הציוני בנפש הנוער".¹⁰⁹ לחבריו אמר כי "בקרב מפ"ם מתרוצצות שתי נשמות" ותבע לעשות כל מאמץ במשאומתן, על מנת להכניס את מפ"ם לממשלה.¹¹⁰ היתה זו חרדה אמיתית שכן הובעה פעמים רבות

105. ועידת הקיבוץ המאוחד: מבנים, עמ' 319-320; טבנקין בכנס מורים, 14.8.51-7, אק"מ, 25/א/כינוסים; גילי בסמינר הרעיוני, 11.8.52, אק"מ, 12/24; א. פאלקוב לחברים, 1.11.50, אק"מ, 2/חר"ל.

106. דברי טבנקין, מזכירות הקיבוץ המאוחד, 2.5.50, אק"מ, 1/ב/36/8/2.5.50.

107. מזכירות הקיבוץ המאוחד בפגישה עם אשדות יעקב, 2.5.50, אק"מ, 1/ב/36/8.

108. עדות ז. צור, 9.3.82, אפעל. והשווה עדותם של ש. וי. רייסקין, 1.1.82, ארכיון קיבוץ מעוז חיים; מ. זקצר במועצת הקיבוץ המאוחד בנען, 19.5.51, ארכיון חבר הקבוצות, 2/562; י. מאור במועצת האיחוד, 2.6.51, שם, 3/568; ועדת החינוך של הקיבוץ המאוחד, 20.6.51, אק"מ, 2/חינוך/3/17; עלון גבת, 20.3.81.

109. שרת במשאומתן עם מפ"ם, 20.10.49, 3.11.49, מיכל/משאומתן.

110. ישיבות מזכירות מפא"י, 28.8.49; י. ארז, "בן בית בקיבוץ", דבר, 7.7.49; וידיעה על כינוס חברי מפא"י בקיבוץ המאוחד, שם, 21.9.48.

במסיבות פנימיות לגמרי של חברי מפא"י.¹¹¹ היו חברים ממפא"י, כחיים גבתי, שהביע התנגדות להצעת בן-גוריון על חלוקה מפלגתית של בתי-הספר בקיבוץ המאוחד בסוף 1949.¹¹² אולם זאת יש לייחס, לבד מעמדתו האישית של גבתי, גם לעובדה שבכיתות העליונות של בית-הספר בגבת חינוך ולימד הומניסטיקה מאיר איילי, חבר מפא"י בעל השפעה רוחנית וחינוכית רבה. הויכוחים בענייני חינוך, משק וחברה בגבת לא היו מפלגתיים בעיקרם אפילו ב-1949.¹¹³ כאשר ביקש מאיר איילי להחליפו באחד מחברי מפ"ם הפעילים, התקוממו חברי מפ"ם ומפא"י כאחד כנגד התכנית. חברי מפ"ם הסתפקו בכך שילדיהם יקבלו חינוך תנועתי משלים.¹¹⁴ גם בגבת חל שינוי מהיר לרעה ביחסי החברים משתי המפלגות במהלך 1950-1951.¹¹⁵ במישור הכלל-תנועתי של החינוך הורעו היחסים עוד לפני כן.¹¹⁶ יוסף פינסקי בן גבת, חניכו של איילי ובעל אישיות כריזמטית וקנאות אידיאולוגית הן לערכי הקיבוץ והן לסוציאליזם בגוון קומוניסטי, הדריך נוער במשקו ובתנועת הנוער העובד¹¹⁷ וסחף אותם לאמונתו ולה. דמותו של פינסקי ממחישה את הקסם שהילכה אז ברית-המועצות על הנוער, בשילוב המופת הכולשביסטי עם הלהט הקנאי של הגשמה קיבוצית ואופוזיציונית למפא"י. אכן, הצלחתו החינוכית של פינסקי האפילה על עבודתו החינוכית הממושכת של איילי. רובה של כיתה י"ב בגבת הגדירה עצמה כמשתייכת למפ"ם.¹¹⁸

מאיר איילי, שראה עצמו שותף מלא בדרכו החינוכית של הקיבוץ המאוחד,

111. לו. לויטה בשיחת חברים לקראת ועידת הקיבוץ המאוחד, אק"מ, 30/10/4; דיון הציע לחבריו לפלג את הקיבוץ המאוחד מיד, ישיבות מזכירות מפא"י, 10.11.49, 17.11.49 (וראה גם דברי ש. אביגור, שם).
112. דברי ח. גבתי, וכנגדו דברי ק. לוז, ישיבות מזכירות מפא"י, 10.11.49, 17.11.49.
113. אסיפות קיבוץ גבת, 29.7.49, 19.8.49, 9.9.49, ארכיון קיבוץ גבת. השווה עם אסיפת קיבוץ אפקים, 5.8.49, 19.2.49, 22.7.49, ארכיון קיבוץ אפקים; ראיון עם מ. איילי, 13.5.82, אורנים; עדות ד. הדרי, אוקטובר 1982, אפעל; א. שושני באסיפת גבת, 1.12.48, ארכיון קיבוץ גבת.
114. אסיפות קיבוץ גבת, 24.4.49, 19.8.49, 9.12.49, ארכיון קיבוץ גבת.
115. 24.6.50, שם.
116. בכתה המקובצת לימדו גם חברי מפא"י. במקביל הם היו אולי ראשוני הילדים מהקיבוץ המאוחד שלמדו את תורת לינסקו. דיוני ועדת החינוך של הקיבוץ המאוחד, 20.9.49, 17.1.50, 5.4.50, אק"מ, 2/חינוך/16.1. וראה גם אסיפת קיבוץ אשדות-יעקב עם ר. כהן בפברואר 1951, ארכיון קיבוץ אשדות-יעקב (איחוד).
117. מכתבי המחנות העולים (7.6.50) והנוער העובד (5.5.50) לקיבוץ גבת, ארכיון קיבוץ גבת.
118. בוועדה המשותפת, האיחוד-חבר הקבוצות, 24.7.51, ארכיון חבר הקבוצות, 4/4. וראה גם י. פינסקי, דרך מצוקים, תל אביב 1981, למשל עמ' 25, 32.

נדהם. תמונות סטאלין וסמל הפדרציה שהופיעו בחדרי חניכיו, התמכרותם לרעיונותיהם של סנה¹¹⁹ ושל מדריכם, הביאו לניכור הולך וגדל בין המורה לתלמידיו. בראשית פילוג הקיבוץ המאוחד ב־1951 טען פינסקי כי מפיצים עליו שמועות שהוא מוכר את הארץ ל"קרמל". באסיפת גבת סיפר כיצד ספג מכות כאשר נשא על חזהו את סמל הפדרציה של הנוער הדמוקרטי (ארגון חזית קומוניסטי בינלאומי). פינסקי קרא לחברי מפא"י בגבת שלא לחרוד לבניהם ולתת להם ללמוד את לנין. ראש הדוברים באסיפה נגד פינסקי היה אליעזר שושני, מי שהיה חבר מטה הפלמ"ח ומהמתנגדים לפירוק ב־1948. הוא סיפר כי שאל את פינסקי על הסתירה בין הציונות לסטאלין והלה ענה לו כי יהיה מוכן להקריב עצמו למען "העניין הגדול". פינסקי לא הכחיש זאת.¹²⁰

בקיבוצים עין חרוד ותל יוסף סבלו המחנכים חברי מפא"י מתסכול דומה. "כל הילדים שלנו, מחזור אחר מחזור, עוברים למפ"ם", קבעו. כאשר החליטו המורים ממפא"י לשלוח את בני החברים ממפא"י לכינוס, בו ישמעו את דבריהם של ראשי המדינה, התנגדו לכך המורים ממפ"ם בטענה של הכנסת פוליטיקה לבית-הספר. אסיפת המורים אישרה ברוב קולות את היוזמה, ואילו אסיפת עין חרוד נפסקה בלא יכולת לדון בנושא הרגיש הזה.¹²¹ חיים שפרוני, מנהל ביה"ס וחבר מפא"י, השתמש בנימוק פורמלי ובשליטת מפלגתו בהנהלת החינוך במישור הארצי כדי למנוע ממנחם אורן, מהמחנכים המשפיעים ביותר בבית-הספר וחבר מפ"ם, ללמד.¹²² לא עברו ימים רבים ובית-הספר בעין חרוד התפלג במסגרת הפילוג הכללי של הקיבוץ המאוחד.

חינוך הילדים על תורת המרקסיזם והערצת סטאלין וברית-המועצות הפכו ב־1950 לסלע מחלוקת כבד גם בגבעת ברנר.¹²³ גם שם עקבו חברים ממפא"י אחר הופעתן של תמונות סטאלין בחדרי ילדיהם. כשהופיע סטאלין על מסך הקולנוע הוא זכה למחאות כפיים של הצעירים. החתימה על עצומת השלום, וההתעמלות ההמונית עם פטיש ומגל בניהולו של מורה ההתעמלות הקומוניסטי השלימו בעיניהם את התמונה. היו שתיארו את סבל בניהם שלא "סרחו" כאילו היו יהודים בודדים הנחשבים לבוגדים בעיני הרוב של הגויים בכיתה. כמה מחברי מפ"ם בגבעת ברנר מעריכים גם כיום את החינוך כאחת הסיבות

119. עדות פ. כהני, אוקטובר 1984, ארכיון קיבוץ גבת.

120. השווה א. טוקר, "אני מכה על חטא", הארץ, 22.6.81; אסיפת קיבוץ גבת, 15.6.51, ארכיון קיבוץ גבת; מזכירות הקיבוץ המאוחד, 11.10.53, אק"מ, 11/ב/53.

121. 30.6.49, יומן לויטה.

122. דיוני הנהלת המרכז לחינוך של זרם העובדים, 21.9.51-20, ארכיון העבודה, 215/4/17; ע. ליבליך, קיבוץ מקום, ירושלים ותל אביב 1984 (להלן: ליבליך), עמ' 128; עדות ז.

גלעד, 11.8.82, ארכיון קיבוץ עין חרוד; עדות א. פיין מבנות עין חרוד ממפא"י,

6.11.86, ארכיון קיבוץ עין חרוד איחוד.

123. מזכירות האיחוד עם נצר סירני, ארכיון חבר הקבוצות 227/7.

המרכזיות לפילוג.¹²⁴

חבר ומחנך בבית השיטה, מנאמני טבנקין, הסתייג עם כל נאמנותו לתורת מרקס מ"הכפיות למזרח", על כל גילוייה, עד כדי טשטוש עצמי (ריפתין – ז'דאנוב)". בנימין גלעד, שלא נכנס למפ"ם, סבור היה אז, יחד עם גלילי ואחרים, שמפ"ם מזיקה לחינוך הנוער.¹²⁵ כשנוסדה מפ"ם טען חבר מרכזי במעוז חיים כי עיתון מפ"ם, "על המשמר", הוא "עיתון הסתדרותי עם ביטוי חופשי".¹²⁶ לא עברו ימים רבים ובמעוז חיים פסקו גם חברי מפ"ם להזדהות עם העיתון שלהם.¹²⁷ אלה האחרונים ניסו לשכנע את חברי מפא"י בעת הפילוג, ש"על המשמר" אינו צריך להפריד ביניהם. אולם גם אלה מחברי מפא"י שראו עצמם נאמני טבנקין חששו מהשפעת "על המשמר" על בנייהם.¹²⁸

חברי מפא"י במעוז חיים עמדו על השינוי שחל ביחס אל ברית-המועצות כשבמשק נחוג פתאום חג "האוקטובר". התנהל ויכוח באסיפה, האם הוכנסו תמונות סטאלין לבית-הספר או לא. אחד מחברי מפ"ם הודה "כי ישנם שני כיוונים בתנועת הפועלים, סוציאלי-דמוקרטי וסוציאלי-מהפכני ואיני יודע אם נוכל לגשר את התהום זו".¹²⁹ תמונות סטאלין נתלו בקיבוצים רבים של הקיבוץ המאוחד. קיבוץ שפיים, למשל, הזמין בסוף 1949 מאה תמונות של סטאלין מהליגה לידידות עם ברית-המועצות ומסיבות נערכו ביישובים של הקיבוץ המאוחד לכבוד יובל ה-70 של סטאלין.

זה היה הרקע במשקים אחרים לנעשה באשדות יעקב אשר, כאמור לעיל, פתח את הפילוג הכולל בקיבוץ המאוחד. באשדות יעקב חגגו בעצם ימי הפילוג את חג המהפכה האוקטוברית תחת הסיסמה: "בפטיש הסדנא, בחרמש בשדה, בחרב

124. סדרת ראיונות שערך נוב קידר עם חברים בגבעת ברנר ובנצר סירני על הפילוג, 1982: ליבליך, עמ' 130-139, 141-142, 149, 150-154 ועוד. גם בן-אהרון, שתיאר את הפילוג בקיבוץ המאוחד כפרי פקודה מהוולסטריט, הודה באורינטציה על ברית-המועצות כסיבה מרכזית לפילוג (י. ארוז ביומן גבעת חיים איחוד, 10.11.51, ארכיון קיבוץ גבעת חיים איחוד). גלר מסכים עמו (גלר בראיון למוגלי, 14.8.81, 27.7.81).
125. ב. גלעד, רק שביל, בית השיטה ותל אביב 1974, עמ' 102-104. והשווה אסיפת מפא"י בכפר סאלד, 23.2.51, ארכיון קיבוץ גבעת חיים איחוד.
126. א. ברנר באסיפת מעוז חיים, 14.2.48, ארכיון קיבוץ מעוז חיים.
127. י. כפכפי, מזכירות הקיבוץ המאוחד, 11.9.51, אק"מ, 43/9/ב1; עדות י. רייסקין, 1.1.82, ארכיון קיבוץ מעוז חיים. השווה פנקס טבנקין, 21.4.50: מזכירות הקיבוץ המאוחד, 8.7.51, אק"מ, 42/9/ב1.
128. פ. גינתון באסיפת מעוז חיים, 29.5.51, ארכיון קיבוץ מעוז חיים; צ. זהבי ממעוז חיים (חבר מפא"י), 31.1.51, שם; א. שכטר, מזכירות הקיבוץ המאוחד עם אשדות יעקב, 2.5.50, אק"מ, 36/8/ב1; י. קלוויר בפגישת פעילים, 9.4.50, אק"מ, 13/א/1. כעבור כארבע שנים הביא שכטר עצמו את קריאת "על המשמר" על ידי הבנים כנימוק לצורך בפילוג המייד של מפ"ם: "בנינו לא יהיו בנינו", מזכירות הקיבוץ המאוחד, 20.7.54, אק"מ, 39/א/ב1.
129. אסיפה כללית במעוז חיים, 21.7.51, ארכיון קיבוץ מעוז חיים.

הפלמ"ח ומהפכת אוקטובר – ננצח". זמן קצר לאחר מכן נערכה במשק זה תערוכת "הישגי ברית-המועצות", שסופקה גם היא על-ידי הליגה לידידות.¹³⁰ בעת הפילוג התגוננו נאמני הקיבוץ המאוחד באשדות יעקב מפני השמצתם בהשמאלת החינוך, ולא כל שכן שהחינוך שימש גם כתכסיס פוליטי.¹³¹ אבל רבים מחברי מפא"י בקיבוץ המאוחד פחדו מהתנכרות בניהם.¹³² בינם לבין עצמם הודו חברים מהנהגת הקיבוץ המאוחד כי חינוך הילדים הינו גורם חשוב בפילוג,¹³³ אולם רק השמאלי ביותר מביניהם, ל. לויטה, קבע ש"אין אפשרות של חינוך אחיד של הילדים". הוא ביקש מוצא שלא יחייב את פילוג המשק ובית-הספר וחשב על אוטונומיה פוליטית של שתי חברות פוליטיות במשק.¹³⁴ גם טבנקין הודה שהמניע המרכזי בפילוג הקיבוץ המאוחד היה חינוך הילדים: "כאשר נוכחו שלא יקבלו אוטונומיה לחינוך פילגו את הקיבוץ בהסתה של בוגדי מולדת".¹³⁵ כל עוד ניתן היה לדעתו לנסות ולשדל את חברי מפא"י מיתן טבנקין את גישתו כלפיהם, כפי שראינו לעיל. משנכשל – התנגד לכל הסדר עמם. למורים חברי מפ"ם, נאמני הקיבוץ המאוחד, הסביר שחברי מפא"י הם האשמים בפילוג:

אינני שומע שבאיזה מקום קומוניסטים אינם שואפים שכל הפועלים יהיו במפלגתם, שתהיה מפלגת פועלים אחת. במקום שהקומוניסטים מגיעים

130. "על מה נסער הקיבוץ", הוועדה המרכזת של סניפי מפא"י בקיבוץ המאוחד, מאי 1951 (להלן: "על מה נסער הקיבוץ"), עמ' 37. והשווה, כשנתיים לאחר הפילוג אמר מזכיר הקיבוץ המאוחד, גלר: "אנחנו מחנכים על ערכים של הקיבוץ המאוחד. זה גם סירקין וגם לנין וסטאלין", מזכירות הקיבוץ המאוחד, 8.2.53, אק"מ, ב/1/9/51.
131. יומן אשדות יעקב (מאוחד), 21.6.51, ארכיון אשדות יעקב (מאוחד); וראה גם: חוברת חברי מפא"י בכינוס אפיקים, 2*3.2.51, עמ' 8–25; דברי ה. ברגר, בישיבת המרכז הסגור של מפא"י, 3.3.51, אב"ב, 23/51 (להלן: מרכז סגור של מפא"י); י. דובדבני ואחרים במועצת כנרת של האיחוד, 2.6.51, ארכיון חבר הקבוצות, 4/568; מזכירות הקיבוץ המאוחד, 11.10.50, אק"מ, ב/1/38/50.
132. "על נפש הילד", עלון דברי חברים ממפא"י בקיבוץ המאוחד, דצמבר 1950; "על מה נסער הקיבוץ"; יומן קיבוץ רמת הכובש (מפא"י), 16.9.51, ארכיון חבר הקבוצות, 4/568; עדות ז. אוטיץ על דברי ב. אזניה בתקופת הפילוג "אין לנו מכנה משותף בחינוך הדור הצעיר", 1.2.82, אפעל; א. בהיר וז. שפר ברמת הכובש בוועדת המיעוטים, 15.8.51, וע. בנארי, "הרהורים באסיפה", 15.9.51, ארכיון חבר הקבוצות, 4/568; י. סנד, "הרביב" מבפנים, כרך ט"ו (1950–1951), עמ' 351–358; ראיון י. גלר, אק"מ, תיעוד בעל-פה, קלטת ט', צד ב'.
133. גלילי בפגישת חברים, "בט".
134. עדות י. רבינוביץ, 22.11.82, אפעל; עדות א. צור, ינואר 1983, שם; יומן י. גלר, 6.8.51, אק"מ, ב/1/37/87; יומן לויטה, 16.7.51. הצעתו עוררה את תגובתו של טבנקין, שם, 17.7.51.
135. דברים בסמינר הרעיוני, 11.6.53, אק"מ, 14/24.

לשלטון הם אוסרים מפלגות פועלים שונות, כלומר, הם אינם רואים ברכה בקיום הפילוג.¹³⁶

עובדה היא שטבנקין חשב לשכנע את חניכיו באמצעות המופת של הקומוניסטים, אשר כשהם עולים לשלטון הם מאחדים את הפועלים, בחסלם את יתר המפלגות. בכך ניסה להוכיח שהנוטל את המופת להתנהגותו מהקומוניסטים בוודאי שאינו רוצה בפילוג. כאשר היה הפילוג לעובדה, גילה חבר מהמקורבים לטבנקין את דרך הפעולה החינוכית שהקיבוץ המאוחד נוקט כלפי ילדיהם של חברי מפא"י. "לא לחינם הרגישו" חברי מפא"י, כתב, שהקיבוץ המאוחד "חודר לנפשו" של הילד עד שהילד מוכן להקריב עצמו למען הדרך הצודקת. על הקיבוץ המאוחד להגביר חדירה זו.¹³⁷

ה. סמינר המפקדים בנבעת חביבה: קאדר הצבא האדום בארץ-ישראל

כאשר הציע גלילי להקדיש את המועצה בגבעת ברנר, מיד לאחר החלטת הפרישה של מפא"י ביוני 1951 להפרכת ההאשמה ב"מק"זים", ענה טבנקין ש"לקטול אפשר רק באמת ולא בשקר". הוא הציע להקדיש את המועצה להתקפה על מפא"י. "על מפא"י להיות נשפכת כרעל שמקיאם אותו עשרות חברים. אין לוותר על זה", אמר. מזכיר הקבה"מ, גלר, הסתייג. הוא חשש שמא התקפה כזו תלכד את חברי מפא"י וכולם יעזבו את הקיבוץ המאוחד.¹³⁸ המהפך בגישתו של טבנקין כלפי חברי מפא"י התחולל מיד לאחר הסמינר הרעיוני באוגוסט 1950. כשנאש מלמנוע את הפילוג, הודה טבנקין בפני חבריו שהמלחמה הקרה בעולם הינה הסיבה המרכזית לו.¹³⁹

ראינו לעיל, כי האחד במאי 1950 הרחיק את מפ"ם ממפא"י, בהעמיקו את חששותיה של האחרונה מההשמאלה הגוברת של הראשונה.¹⁴⁰ אבל היו סיבות רציניות גם לחששות בכיוון הפוך. עוד באפריל 1950, כאמור, הסביר שרת בסמינר הרעיוני של הקיבוץ המאוחד את מדיניות "אי ההזדהות" של ישראל, ואילו לאחר שפרצה מלחמת קוריאה בסוף יוני 1950, ערכה מפא"י מפנה דרמטי

136. דברי טבנקין בכינוס מורים ב' 14.8.51-7, אק"מ, 25/כינוסים. וראה, למשל, דברי ר. בורשטיין (ברקת) במועצת ההסתדרות, 5-9.9.50, תל אביב, פברואר 1951, עמ' 173.

137. י. דומסקי בעלון משמר הנגב, 9.6.51, ארכיון קיבוץ משמר הנגב.

138. דברי גלילי וטבנקין, שיחת חברים, 21.6.51, אק"מ, 2/14/5.

139. ראה, אק"מ, 2/13/5; ראיון י. גלר, שם, תיעוד בעל-פה, קלטת ח'; טבנקין ביום עיון במעוז חיים, 27.10.51, ארכיון קיבוץ מעוז חיים. בסמינר הרעיוני הבא, החד-מפלגתי, הודה טבנקין בגלוי עם "מתנה השלום" (בקיבוץ, 19.11.50).

140. במכתבו אלי (18.10.82), כתב מ. אורן: "חברי מפא"י באו בטענה שאנו נסגיר את המדינה לרוסים".

במדיניות החוץ שלה.¹⁴¹

האיום של מפא"י על הקיבוץ המאוחד מזה, והאיום של האו"ם, הנשלט על-ידי ארצות-הברית, על הקומוניזם באסיה המזרחית, מזה, התלכדו במחשבתם של צעירי הקיבוץ המאוחד למערכה אנטי-סוציאליסטית אחת. קבוצה חשובה מבין הצעירים של מפא"ם כונסה על-ידי ועדת הביטחון של המפלגה בדצמבר 1950 לסמינר בגבעת חביבה. השתתפו בו ממיטב המפקדים לשעבר בצה"ל. בסמינר הרצו בן-אהרון, ריפתין, חזן וגלילי. טבנקין אף לא הוזמן. לבד מיוצא דופן אחד, נחום שריג מבית השיטה, נהו כל הקצינים אחרי ריפתין וחזן, ביקרו את בן-אהרון והסתייגו מגלילי.¹⁴² ההזדהות עם עולם המהפכה היתה משותפת לארבעת המרצים וכן גם ההסתייגות הגמורה מטיטו, מנהיגה של יוגוסלביה, שנודה, יחד עם ארצו, מהגוש המזרחי ב-1948.

ההבדל החותך בין המרצים מהשומר הצעיר לבן-אהרון ולגלילי מהקיבוץ המאוחד היתה מידת העצמאות המחשבתית כלפי ברית-המועצות. בן-אהרון קבע בסמינר זה שאין דרך שלישית בין סוציאליזם מהפכני קומוניסטי שמפקדתו בברית-המועצות, לבין רפורמיזם סתגלני, הנכנע לקפיטליזם. לדעת בן-אהרון היתה מפא"י, הנתונה עדיין להשפעתו האנטי-מרקסיסטית של ברל כצנלסון המנוח, מפלגה רפורמיסטית מהסוג הגרוע ביותר. בן-אהרון לא העלים עובדות בלתי נעימות אודות ברית-המועצות ממאזיניו: בעולם הקומוניסטי משמידים יצירות ויוצרים בשדה האמנות; בעולם זה ניצב סטאלין כעין אפיפיור שאינו טועה כביכול – זאת למרות שסטאלין טועה לפעמים, למשל בכך שפתח במלחמת קוריאה; לעולם זה היה חלק בעלייתו של היטלר לשלטון; עולם זה לא מילא את תקוותיו של מרקס כי הדיקטטורה של הפרולטריון תתנהג באופן של "דמוקרטיה פנימית". אולם הוא הצדיק את חטאי ברית-המועצות, שכן זוהי מפקדה של המהפכה העולמית בתקופה האטומית, ולפיכך עבודה אין העמים באירופה יותר מאשר "כוחות מסייעים", שהיא אינה נרתעת מלהקריבם על-פי החישובים האסטרטגיים שלה.

בן-אהרון טען, אפוא, כי תרומת "המפקדה העולמית" שעשתה את הסוציאליזם זם לכוח מכריע בין הכוחות העולמיים, מלבינה את "כל החטאים" שמנה. יחד עם זאת, הסביר, חייבת כל מפלגה מרקסיסטית לאומית גם לשקול את השיקולים שלה, ובוודאי בישראל. הניסוחים העצמאיים של בן-אהרון הרגיוו את המשתתפים. "אי אפשר לטעון שאין חופש דעות בברית-המועצות", אמר אחד

141. ברזוהר, בן-גוריון, תל-אביב 1977, עמ' 902; מאמר המערכת, בטרם, אוגוסט 1950; שרת ואחרים, מרכז סגור של מפא"י: צ. לוריא למזכירות הקיבוץ הארצי, 27.5.50, אק"מ, 15/גלילי/מפ"ם/2; הצעת החלטה של מפ"ם בכנסת, 25.5.50, בהתנגדות להצהרת שלוש המעצמות, אק"מ, 15/בן-אהרון.

142. עזריהו אמר שהוא עצמו השתכנע מחזן ולא מגלילי, עדות עזריהו.

הנוכחים, ואילו חברו חלק על המונח "אפיפורות" שכוון כלפי סטאלין, והעיר שטיטו משתמש בכינוי זה לסטאלין.¹⁴³ ריפתין נעם לאזנם יותר מבן-אהרון. הנייטרליות אינה סיסמה מחנכת להמונים, טען. מפ"ם הינה "חלק בלתי נפרד של תנועת השלום העולמית" ובתנועה זו כבמפ"ם, הנייטרליות הינה תכסיס תעמולתי חיצוני בלבד העוסף גרעין פרו-קומוניסטי.¹⁴⁴ ריפתין לא חשש שישראל עומדת להשתלב במערב. דאגתו הייתה מכוונת לכך שמא תצטרף ישראל ל"גוש השלישי" שבראשו עומדים נהרו וטיטו, והמכנה עצמו "נייטרלי" בעוד שלמעשה איננו אלא מכשיר בידי ה"אימפריאליזם". לא די היה לו שמפ"ם תמצא עצמה עם ישראל נייטרלית במלחמה בין הסוציאליזם לבין "מק ארתור, יורשו של היטלר". ריפתין התווה אפוא את המשימות העומדות בפני המפלגה בזו הלשון:

הפרספקטיבה הבינלאומית והארצישראלית מחייבת אותנו יותר מאשר כל מפלגה אחרת. מפלגה בעלת הטיפוס הגבוה, כפי שאמר לינין, מאורגנת כצבא לוחם, מלוכדת, אחידה, בעלת משמעת, שיכולה לעבור את ההרפתקאות הקשות עד לתפיסת השלטון ממש בארץ-ישראל [...]. אני חושב שחבר האנשים שהוא עוסק בענייני לחימה הוא הכרחי שבביל מילוי המשימה הזאת.¹⁴⁵

הפרספקטיבה של השתתפות במלחמת עולם נגד האימפריאליזם דמוי הנאציות מול הקומוניזם, וכו' הלהיב את דמיונם של רבים מהמפקדים.¹⁴⁶ חזן לא מיתן הלך-רוח זה, אבל ניסה להעמידו על ההזדהות הרוחנית ולא הפוליטית-צבאית. הטוטליות הנדרשת למאבק האיתנים העולמי, אמר, זו המתבטאת בתורות המטריאליזם הדיאלקטי והלניניזם, איננה סותרת את החירות הרוחנית. "להיפך, היא משחררת אותנו מכל תלות". נראה כי בשומר הצעיר החליטו ללחום ב"אנרכיה הרעינית" שאפיינה לדעתם את הנהגת הקיבוץ-המאוחד, על מנת להכניס את מפ"ם אל נתיב ההשתלבות בקומאינפורם.¹⁴⁷ השומר הצעיר ראה "עצמאות רוחנית" כ"הזדהות מוחלטת עם השקפת העולם המתקדמת ביותר בעולם", כדברי חזן. בו בזמן שיפץ חזן את פסוקו המפורסם על ברית-המועצות כמולדת השנייה, והכניס במקומה את ההזדהות עם "מולדת רוחנית שנייה".¹⁴⁸

143. דברי בן-אהרון בסמינר המפקדים, ארכיון ב. רבינוב, קיבוץ בית אלפא (להלן: סמינר המפקדים).

144. י. גולדברג במועצת ההסתדרות הס"ה, 5-9.9.50, תל-אביב, פברואר 1951 (להלן: מועצת ההסתדרות הס"ה), עמ' 188; ב. אוניה באותה מועצה, שם, עמ' 196.

145. דברי ריפתין, סמינר המפקדים.

146. עדות עזריהו.

147. המונח חוזר הן בדברי חזן והן בדברי משתתף אחר, סמינר המפקדים.

148. מועצת ההסתדרות הס"ה, עמ' 154.

בשומר הצעיר חינוכו על תיאוריה, השקפה, בעוד שבקיבוץ המאוחד טענו שמחנכים על "צרכי הארץ". הבדלים אלה נתבטאו בסמינר המפקדים בדברי ריפתין וחזן לעומת בן-אהרון. מדינת ישראל נתגמדה במפת עולמם של הראשונים, למרות דבקותם בה. חזן טען שאם תבקש "המפקדה העולמית" ממפ"ם לעשות למען דחייה של בניית נמל עמוק מים בחיפה, משום שהוא עלול לשרת את אויבי ברית-המועצות, הרי על מפ"ם להיענות לכך, למרות צרכיה של ישראל בנמל שכזה. אכן, בעצם הנכונות לקבל פקודות פוליטיות מברית-המועצות חרג חזן הרחק מעבר להזדהות אידיאלוגית בלבד. לעומת זאת, בעניין חיוני ויסודי כמו העלייה, אמר, לא היה מקבל כל פקודה.¹⁴⁹

הנהגת הקיבוץ המאוחד לא היתה נאמנה לברית-המועצות מבחינה פוליטית. הפרימאט הפוליטי ניתן תמיד לצרכי ההגשמה והבנייה בארץ. גלילי, מהנהגת הקיבוץ המאוחד דחה את עצם קבלת הפקודה. "זיקתנו לתנועת הפועלים בעולם, המיוצגת על ידי ברית-המועצות, סין העממית והדמוקרטיות העממיות [...] נובעת מתוך נאמנותנו לאינטרסים שלנו". השותפות עם ברית-המועצות נבעה, על פי גלילי, מהגשמת הסוציאליזם בארץ. הוא טען שכל מעשה כמו: יהודי העובר לעבודה; המפעל והקיבוץ הנבנים; המושב והקואופרציה המתפתחים – משלב את הציונות הסוציאליסטית באורח אובייקטיבי בעולם המהפכה. גלילי חשש, ממש כמו חברי מפא"י בקיבוץ המאוחד, מפני "נחיתות" ו"התבטלות" בפני "קסמיה" של המהפכה, התבטלות העלולה להוליך להתכחשות. המציאות הציונית-סוציאליסטית היתה חשובה בעיני גלילי מהתיאוריה אודותיה. לפיכך טען, שכל יהודי, גם לא ממפ"ם, המגשים ערכים ציוניים-סוציאליסטיים כנ"ל, פועל למען המהפכה היהודית ועוזר לשילוב הארץ באורח אובייקטיבי במהפכה העולמית. גלילי הצדיק את מלחמת קוריאה ודיבר בגנותו של טיטו. בכך רצה לשכנע את המפקדים, שאינם צריכים להפחית מנאמנותם הקומוניסטית הכללית ובלבד שישמרו על נאמנותם ב"נקודה" היהודית והציונית. "אם ברית-המועצות תקבל את האסכולה הז'דנובית נקבלה בברכה, אך אין זה מחייב אותנו ללכת אחריהן באופן עיוור". השימוש בסימאות המרקסיסטיות-לניניסטיות הינה מחלה המביאה ל"משיחיות שקר", "מקי"זציה" (מלשון מק"י – המפלגה הקומוניסטית הישראלית) ו"ירקבון של שורשים". לעומת הנאמנות למהפכה העולמית נוסח ריפתין וחזן, הציב את הדאגה ליהודי רוסיה והדמוקרטיה העממיות; לעומת המלצתו של ריפתין למפקדים, שיהוו בפוטנציה כוח צבאי של המפלגה המהפכנית, יעץ להם גלילי לזכור שצה"ל לבדו הינו ערוכה לבטחונה של המדינה. הוא התנגד להלך-הרוחות של ציפייה לצבא האדום, אשר שרר בסמינר.¹⁵⁰

149. דברי חזן, סמינר המפקדים.

150. דברי גלילי, שם.

ההסתייגות מדבריו של גלילי גם אצל הקרובים לו ביותר,¹⁵¹ הראתה שהחינוך על הזיקה לברית-המועצות יצא מכלל השליטה של המחנכים בקיבוץ המאוחד. כשהעולם כולו נחלק בתקופת המלחמה הקרה, אין תימה שצעירים שלא חונכו בעבר על ראיית המציאות בברית-המועצות כפי שהיתה, לא גילו מתינות כעת.¹⁵² ניתן לומר אפוא, לאור לקחו של סמינר המפקדים בגבעת חביבה, כי היה יסוד לחששותיהם של חברי מפא"י לגבי ההשפעות על בניהם בקיבוץ המאוחד שמא הן גולשות שמאלה, הרבה מעבר לטבנקין. הצעתו של ריפתין למפקדי מפ"ם להתארגן כצבאה של המפלגה המהפכנית לא היתה תיאורטית בלבד. בינואר 1951 נחשפה מחתרת במוסד למודיעין. בעיני איסר הראל, שגייס את חברי מפ"ם אלה, היה עברם הפלמ"חי תעודת נאמנות ומהימנות. אולם נכונה לו אכזבה. ההתארגנות נועדה, כנראה, להעביר מידע לראשי השומר הצעיר.¹⁵³

בפברואר 1951 ביקר בארץ הגנרל רוברטסון, המפקד הראשי של הצבא הבריטי במזרח התיכון. מפ"ם ומק"י ערכו כנגדו הפגנות והמפגינים הוכו בידי המשטרה. הביקור עשה רושם של נסיון רציני לשלב את ישראל במערכת ההגנה המערבית כנגד ברית-המועצות. בעקבות הביקור נערך במרכז סגור של מפא"י דיון על מדיניות החוץ והבטחון של ישראל. חברי המרכז נחלקו ביחס למידה הרצויה של השתלבות ישראל בברית צבאית מזרח תיכונית. אחדים העלו את החשש שאם תשתלב ישראל בברית צבאית של המערב, תפתח מפ"ם במלחמת אזרחים. ייתכן שהאיום של מלחמת אזרחים הרתיע את מפא"י, ביחד עם שיקולים אחרים, מכניסה לברית מערבית. בו בזמן ייתכן שהחרפת היחסים עם מפ"ם על רקע שאלת הברית המערבית נתנה דחיפה נוספת להכרעה על פילוג הקיבוץ המאוחד.¹⁵⁴

בראשית פברואר 1951 פורסמו המצעים של הסיעות במפ"ם לקראת ועידתה שהתקיימה בסוף מאי וראשית יוני. יצחק טבנקין נאבק לבדו בחודשים אלה נגד החלטת גינוי שעמדה להתקבל במפלגה כנגד טיטו, מנהיג יוגוסלביה, שהוקע

151. עזריהו סיפר על פלמ"חאי, מפקד, שהלך באותם ימים להשתקע בקיבוץ דן, על מנת שיוכל לפתוח את שערי המדינה בפני הצבא האדום, עדות עזריהו. וראה דברי גלילי ביום עיון ריביים, 6.10.54, אק"מ, 15/קלוסקי.

152. ד. רודנר בפגישת פעילים של אחדות העבודה, 7.6.56, אק"מ, 15/גלילי; וראה דברי ברגר, מרכז סגור של מפא"י: "שני חלקים בתנועת הפועלים. אחד יודע את האמת ושותק והשני יודע את האמת ומשקר".

153. י. כרוז, "המחתרת של מפ"ם בתוך שירות הבטחון", ידיעות אחרונות, 15.12.78.

154. דברי חברים, מרכז סגור של מפא"י: הארץ, 21.2.51; ישיבת הכנסת, 21.2.51, דברי הכנסת, ח, עמ' 1062-1165; פתק בכתב-ידו של ריפתין לגלילי, ללא תאריך, המזכיר לו כי עליו לדאוג להפגנות כנגד הגנרל רוברטסון. (גלילי, א. עזריהו, נ. פלד וש. רנטוביץ סירבו לדבר עמי על המחתרת.)

על-ידי הקומוניזם העולמי. טבנקין נכשל בכך. הוא עצמו כונה על-ידי הרוב ככינוי הגנאי: "טיטובנקין", וחטיבת אחדות העבודה הצביעה בעד גינויו של טיטו יחד עם יתר הצירים.¹⁵⁵ באותה עת ממש פולג הקיבוץ המאוחד. היו בהנהגת מפא"י בקיבוץ המאוחד מי שניסו לפתות את הנהגת הקיבוץ המאוחד לפלג את מפ"ם על מנת למנוע את פילוגו של הקיבוץ המאוחד.¹⁵⁶ אולם לנוכח השמאלתם של רבים מצעירי הקיבוץ המאוחד ומפעיליו ודבקותם הרבה במפ"ם, חששה הנהגת הקיבוץ המאוחד שפילוג מפ"ם יגרום פילוג שמאלי בקיבוץ המאוחד. לו היתה הנהגת הקיבוץ המאוחד בוחרת לפרוש ממפ"ם, היתה מאבדת את הרוב שלה בקיבוץ המאוחד וממילא גם נאלצת להסכים לחלק את השליטה בקיבוץ המאוחד המפולג עם הנהגת מפא"י. הרעיון אף לא נשקל על-ידי הנהגת הקיבוץ המאוחד.

סיכום

לאחר מלחמת העצמאות מצאה עצמה הנהגת הקיבוץ המאוחד למורת רוחה במיעוט בתוך מפלגה שמאלית אופוזיציונית, שהרוב בתוכה נוטה להשתלבות בקומאינפורם. יותר מכל הפריע להנהגת הקיבוץ המאוחד יחסו של הרוב במפלגה לערבים. הנהגת הקיבוץ המאוחד דגלה מאז ומתמיד בשלמות הארץ כמדינה יהודית ולא שינתה את עמדתה גם לאחר הקמתה של מדינת ישראל בחלק של ארץ-ישראל המערבית. ואילו הרוב במפלגה דגל במסורת הדור לאומית הן במפלגה והן כתכנית לעתיד במדינה. רוב זה ראה בעקרון השוויון המדיני כלפי הערבים מבחן לגבי אמיתות הסוציאליזם של מפ"ם והנאמנות לו ולכן התלכד לסיעה כנגד המיעוט.

אולם ההשפעה הגדולה ביותר של הרוב במפלגה על חברי הקיבוץ המאוחד לא היה בתחום היחס לערבים או לעתיד ארץ-ישראל. ההשפעה העיקרית של הרוב במפ"ם – קודם כל באמצעות "על המשמר" ובעיקר על הדור הצעיר

155. גלילי הודה במעשה זה והרהר בצדקתו שוב בכינוס לאחר הוועידה העשרים.
 156. יומן לויטה, 25.2.51; דברי ריפתין זו. בלוח, 22.10.50, ישיבות הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי; הנהלת "החזית לליכוד המפלגה" (סיעת הרוב במפ"ם) לנ. פלד, 3.4.51, אהקבה"א, 4/66/3. וראה מכתב פלד לד. בר-ניר, 12.6.51: "הפילוג [בקיבוץ המאוחד] יצר את הבסיס האובייקטיבי לסיכום החיובי של ועידת מפ"ם". פלד טען שהיו בהנהגת הקיבוץ המאוחד מי שרצו לפלג את מפ"ם למען אחדות הקיבוץ המאוחד (אהקבה"א, 2/66/3). כמו כן ראה י. אלון, כנס פעילים, 17.2.54, המכון הביבליוגרפי, בארי; ר. כהן בזוכירות הקיבוץ המאוחד, 23.6.54, אק"מ, 1/39/א8; י. גלר בראיון, קלטת ח/אפעל; גלילי בזוכירות הקיבוץ המאוחד, 16.12.52, אק"מ 1/39/א8; מ. אורן במכתבו אלי מ'14.11.82; ראיון גלר למוגלי, 14.8.81; אסיפת חברי מפא"י באשדות יעקב, 13.1.51, ארכיון קיבוץ אשדות יעקב (איחוד). לאור הני"ל קשה להסכים עם גלילי, שהתייחס לרעיון זה כ"איוולת" (מועצת גבת, 11.9.54, אק"מ, 5/15/5).

בקיבוץ המאוחד – היתה בפוליטיזציה של הזיקה לברית־המועצות. עד אז היה אופיה של הזיקה הזו בקיבוץ המאוחד, בעיקר חינוכי־אידיאולוגי. את תביעותיה הלאומיות איששה הנהגת הקיבוץ המאוחד בהסתמכה על תכסיסה של ברית־המועצות בהשגת מטרותיה שלה. המסר החינוכי של המופת הסובייטי התרכז בתחום הקיבוצי. הנהגת הקיבוץ המאוחד שחינכה לקיבוץ המוני נזקקה לדגם הסוציאליסטי בברית־המועצות לחיזוק האמונה בעתיד הקיבוץ המאוחד כתנועה המונית. היא נזקקה לו יותר ויותר ככל שנתברר שלא זו בלבד שאין הקיבוץ המאוחד דרך להמונים, משום שהעלייה ההמונית איננה זורמת אליו, אלא גם בתוכו פנימה הוא מבוקע לשניים, והבקיע הולך ומתרחב.

כך נקלעה הנהגת הקיבוץ המאוחד למבוך. היא עצמה המשיכה לטפח את הזיקה החינוכית לברית־המועצות בעולם של מלחמה קרה, שבו לבשה כל זיקה לברית־המועצות, בהכרח, אופי פוליטי כהשתייכות לאחד מהמחנות העולמיים. צעיריה וילדיה הושפעו מהתהליך האופיני לתקופה אף ביתר חריפות, משום היותם נתונים בתחומה הפוליטי־חינוכי של מפ"ם. בו בזמן הלכו והתרחקו חברי מפא"י בקיבוץ המאוחד מחברי מפ"ם. הם השתייכו למפלגת שלטון פרו־מערבית כנגד מפלגת אופוזיציה פרו־סובייטית, והפכו למיעוט הנשלט על־ידי רוב חסר פשרות בתחום הקיבוצי, והסוחף בלהטו האידיאולוגי את ילדיהם. כאשר היה על הנהגת הקיבוץ המאוחד להכריע בין פילוג מפ"ם והסכמה לסיעות פוליטיות בתוך הקיבוץ המאוחד לבין פילוג הקיבוץ המאוחד, היתה זו הכרעה טראגית. עוצמתה של הזיקה הפוליטית של הדור הצעיר לברית־המועצות תרמה הרבה לכיוונה של ההכרעה הזו, כלומר לפילוג הקיבוץ המאוחד.